

MŰHELY

SZOLECZKY EMESE

A VILÁGHÁBORÚ ELSŐ HÓNAPJAI A HADIMŰZEUM TÁBORI LEVELEZŐLAPJAINAK TÜKRÉBEN

The First Months of the Great War
as Seen Through the Field Postcards of the War Museum

The paper presents a selection from the WWI postcards written and posted between July and end of October 1914, now kept in the Manuscript Collection of the Military History Museum, Budapest. Firstly the author outlines the major phases of the establishment of the field postal service, the operation of the Austro–Hungarian WWI field postal service.

The paper presents plenty of quotations from the postcards – each of which offers a glimpse into the life of different small- or big-town dwellers, from the career officer to the simple enlisted soldier. We can read about the personal histories of the families and common people waiting their relatives to come home from the front. The postcards may serve not only as microhistory sources but as evidence to unit history, military history, too, not to mention their local history references. The physical carrier of the information – the postcards, the stamps, censorship notes etc. – are all contributions to military-, postal-, and information history. The language, the usage of words, orthography may arouse the interest of linguists and ethnographers. The structure of the correspondences is also interesting and characteristic.

Keywords: World War I, postcards, collection of the Military History Museum, microhistory

Az alábbiakban a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében őrzött, 1914 júliusától október végéig megírt és postára adott első világháborús postai levelezőlapokból adunk közre válogatást. Az anyagcsoport hivatalosan a „tábori levelezőlapok” összefoglaló néven szerepel, de – mint ezt látni fogjuk – számos „civil darab” is keveredett közéjük, jogosan: a Nagy Háború első hónapjaiban a katonák, különösen a hátszágban, magától értetődő természetességgel használták a hagyományos, „békebeli” postai levelezőlapot is.

A hadüzenetet követő mozgósítás a Magyar Korona Országaiból is az életkor és az egészségügyi alkalmasság alapján a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozókat szólitotta hadba. Hatott-e rájuk a háborús lelkesedés? Valamilyen mértékben tagadhatatlanul igen, ha másért nem, a kor íratlan férfi-becsületkódexe miatt – a hadra fogható nem maradhatott szégyenben a többi bevonuló mellett.¹ A fiatalabbak a kaland, a világlátás és tapaszt-

¹ Ez alól még a kiművelt fők sem vonhatták ki magukat. Lásd: Balázs Béla („Menj és szenvedj te is!”), Lajtha László, Tömörkény István („ameddig csak élök, ott lössz a nyakamon a vád, hogy kend ne szóljon semmit, mert kend nem vót oda a nagy háborúba” – Takarás, 1917.) és mások példáját.

talatszerzés egyszeri, megismételhetetlen lehetőségét vélték megtalálni a gyorsan lezajló, nyilván győzelemmel végződő Nagy Háborúban.² Az érettebb generáció már megállapodott, gyakorta nehezen megalapozott egzisztenciát, saját családot, kisgyermeket hagyott maga mögött a behívó kézhez vételekor, amely sokszor újrarendezte a családi képleteket,³ s mindezek fényében az elszakadás az otthontól lélekleben is nehezebben ment.

A világháború folyamán a bevonultak és a hátrahagyott családok, ismerősök közt folytatott üzenetváltás, levelezés felértékelődött. Mindkét fél a szokottnál is jobban vágyott a hírekre, nem utolsó sorban azért, mert egy egyszerű levelezőlapon megkapott életjel is azt bizonyította, hogy a „berukkolni” kényszerült szeretett családtag, jóbarát még életben van, egészséges. „... az újságokban a harcokról s azok nem kellemes következményeiről: az elesések- és sebesülésekről olvasva, egészen természetes, hogy az emberben azonnal az a gondolat támad, hogy hátha ennek vagy annak szintén baja lett s ezért nem írt”⁴ – fogalmazta meg mindenki félelmét az egyik még otthon levő fiatalember a már fronton harcolónak.

A hadbavonultakkal való érintkezés letéteményese a posta volt, amely tábori postaszolgálat felállításával egyszerűsítette a kapcsolattartást. Elképesztő mennyiségű⁵ küldeményt kézbesítettek: tábori levlapok milliárdjai maradtak fenn a mai napig az első világháborúból, szerencsés esetben a teljes levelezés: a hazulról írt és a haza írtak is. Előbbinek volt nagyobb esélye a megsemmisülésre, mert a harcterek forgatagában, a hadműveletekben vagy éppen sebesülés, halál, hadifogságba esés esetén nem nagyon volt remény arra, hogy a bajtársak közül valaki összeszedje, hazaküldje a katona után maradt reminiscenciákat. Amennyiben azonban hazakerült egy ilyen harctéri hagyaték, még az utolsó elemek hiányában is nem egy esetben csupán a maroknyi levelezés és néhány fénykép az, ami a háborúba ment és soha többé vissza nem tért után maradt. Családok ezrei őrzik – s a századik évforduló kapcsán osztják meg velünk – a múlt könyörtelen kútjába süllyedt életutakat, amelyeket kettőtört vagy egyszer s mindenkorra befolyásolt az első nagy világegés. Az adatmennyiség is változó: sokszor csak az illető neve maradt fenn az újabb generációk emlékezetében, az életrajzi adatok nagy része feledésbe merült. A tábori levelezések forrásértéke páratlan, hiszen – mint ezt az alábbiakban is láthatjuk majd – a legkülönbözőbb háttérű emberektől származnak, akik közül sokan soha nem voltak korábban távol az otthonuktól, főleg nem ilyen messze, nem ilyen sokáig, nem ilyen rendkívüli körülmények között, s hirtelen kényszerültek arra, hogy érzéseiket és tapasztalataikat kendőzetlenül papírra vessék.⁶

² „Az ismeretlen nagy valamit, a háborút úgy képeltük, hogy ott terem a magyar dicsőség, a magyar virtus, bár sok szenvedés, vér is folyik, a halál is arat, de főleg az ellenségnél. S ha a golyó véletlenül valakit közülünk is talál, – ám katona dolog. Egyet azonban a számadáson kívül hagyunk – az otthon maradtakat, – kiknek az aggodalma és bűja a küzdők legnagyobb gondja”. A volt magy. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak... története. Összeállította *Légrady Elek*. Pécs, 1938. 89. o.

³ Pl. az asszony visszaköltözött a gyerekekkel a szüleikhez (lásd: Hudra Jánosné), a családfo távozása után át kellett szervezni a mezőgazdasági munkákat, a feleség lépett elő munkavállalóvá stb.

⁴ Gazdag Béla levele Balássy Miklósnak, 1914. december 1. (82.18.1/KE)

⁵ Becslések szerint csak Németországban 20 milliárd levél és levelezőlap fordult meg a német katonák és családjuk, barátaik és ismerőseik kezén oda-vissza. Összehasonlításul: az 1870/71-es német-francia háborúban a porosz, badeni és württembergi tábori posta összesen 1,2 milliárd levelet és csomagot forgalmazott, amely napi átlagban kb. 500 ezer küldeményt jelentett. Ehhez képest a német hadseregben a kb. 8000 postás és tréncatona mintegy 28,7 millió tábori levlapot forgalmazott az otthon és a harctér közt, 9,9 millió küldeményt naponta. *Stuhlmann* 1939. 14. o.

⁶ Ilyen levelezésekből elsőik között nyújtott válogatást *Szenti Tibor*: Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból. Budapest, 1987. című kötete.

A világháborús írásos hagyatékok dokumentumai egyszerre egyéniek és tipikusak. Gyakran tartalmaznak egy-két fotóképeslapot: a bevonuló családtagról egymagában, társai körében, vagy a hátrahagyott szűkebb családról, amit a katona őrzött magánál. Levelek, postai és tábori levelezőlapok, esetenként néhány képeslap, pénzes utalványok nyugtái, hadifogyó-levlapok, elszórtabban sokszorosított napiparancsok, újságkivágatok, kitüntetés viselésére jogosító igazolványok, díszesebb okiratok, egy-egy szentkép váltják egymást. Amit az idő, a második világhégés, a családi emlékezet megőrzésre ítelt.

A tábori posta – a lelki támasz

Minden egykori katona és a hozzátartozók egyaránt hálával emlékeznek a tábori posta áldásos intézményére. Különösen igaz ez a cenzúrának többszörösen alávetett hadifogyók, internáltak postájára, életjeladásaira.⁷ A postavárás, a vágyott friss hírek érkezése általában is erős emberi momentum, háborúk közepette pedig százszorososan is így van.

Amennyire a tábori és katonai posta a hadi- és békeidőkben nagy erkölcsi támaszt jelentett az egyénnek, annyira nagy fontosságú volt a hadműveletekben résztvevő csapatoknak, a vezérkarnak és az állandó hadseregek is.

A posta történeti fejlődése szoros kapcsolatban állt az uralkodók, így az államok katonai érdekeivel. Ennél fogva nem tekinthetjük véletlennek azt sem, hogy az első, bizonyíthatóan szervezett postautak a hadvezetést szolgálták; s az sem hathat az újdonság erejével, hogy már a rómaiak kiterjedt hírhálózzal rendelkeztek.

1451-ben III. Frigyes császár bízta meg Roger de Tassis fővadászmestert, hogy Innsbruck és Trient közt futárvonalat szervezzen. Ekkor jelenik meg először az a tehetséges család, amely később a főpostamesteri hivatalt betöltő Taxis (Thurn und Taxis)-ként vált ismertté.

Az alkalmi tábori postaszolgálat a határvidékek és a birodalmi-tartományi székhelyek közt már a XVI. században működött.⁸ Noha a rendszeres, szervezett posta, a levél-, a csomag- és utasszállítás, a hírtovábbítás, a sajtó közismerten kereskedelmi érdekek mentén jött létre és szerveződött, a sok hadszíntér újabb és újabb katonai futár-útvonalak felállítását is igényelte. A „cito, cito, citissimo” megjegyzésekkel ösztönözték a követeket, hírvivőket, a késedelmet, hanyagságot büntették. A XVI. század végén találhatjuk az első katonai alkalmazásra utaló „post in veld”, „veldt post” bizonyítékokat. Nem sokkal később

⁷ A tábori posta történeti áttekintése alapvetően az alábbiak alapján készült: Zwei Jahrtausende Postwesen. Vom cursus publicus zum Satelliten. Halbtorn, 14. Mai bis 27. Oktober 1985. Hrsg. von Rüdiger Wurth. Halbtorn, 1985. A hivatkozott fejezet: *Heinrich Himmel-Agisburg*: Feld- und Militärpost in Österreich von ihren Anfängen bis 1866. 297–306. o. és *Gottfried North*: Die Post. Ihre Geschichte in Wort und Bildsd: Heidelberg, 1988. A postáról és a hírközlésről, továbbvezető irodalommal: Zwei Jahrtausende Postwesen. Vom cursus publicus zum Satelliten. Red. Rüdiger Wurth. 2000 Jahre Post. Ausstellung Schloß Halbtorn, 14. Mai bis 27. Oktober 1985. Halbtorn, Schloß Halbtorn, 1985.; *R. Várkonyi Ágnes*: Búcsú és emlékezet. In: *Uő*: Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok. Budapest, 1994. 158–182. o.; Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Végvári konferencia előadásai – Eger, 1997. október 15–16. Szerk. *Petercsák Tivadar, Berecz Máttyás*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999.(Studia Agriensia 20.); Brücke zwischen den Völkern. Zur Geschichte der Frankfurter Messe. 1–3. Hrsg. *Rainer Koch*. Frankfurt am Main, 1991.; *Gottfried North*: Die Post. Ihre Geschichte in Wort und Bildsd: Heidelberg, 1988.; *Karl Hald*: Alt-Nürnberg's Verkehrsweisen seit Mitte des 14. Jahrhunderts. Nürnberg, 1929.

⁸ *Andrej Hozjan*: Die ersten steirischen Kundschafter und Postbeförderer. Spionage, Kontraspiratione und Feldpost der Grazer Behörden zwischen 1538 und 1606. In: Mitteilungen des Steiermarkischen Landesarchivs, 1998. 237–279. o. Lásd: <http://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente> (Letöltés: 2014. július 8.)

először említik a Feldpost-Meister tisztségét. A levelekben pedig feltűnik a „gegeben im Velt-lager zu...” kiadási helyként.

Katonai kurír-útvonalak vezettek Itáliába, Magyarországra és Közép-Németországba; a salzburgi, horvátországi és krajnai parasztfelkelések, a török betörések és a harmincéves háború álltak a történések fókuszában.

1672. augusztus 10-én császári dekrétum határozott arról, hogy Carl von Paar gróf, udvari főposta-mester Montecuccoli gróffal két futárt és egy postatisztet adjon; utóbbival egy írnotok is. Ezt a rendelkezést tekintik úgy, mint ami megalapozta az első osztrák tábori postahivatalt; a főhadiszállástól többé-kevésbé független, önálló tábori postaszolgálat továbbfejlődése előtt megnyílt az út.

Bécs 1683-as felmentését követően a katonaság működési területe Magyarországon át Belgrádig, illetve Erdélyig terjedt; a horvát térségben megerősödött a katonai határőrvidék. A posta szervezésében kristályosodott ki a versengés Taxis birodalmi és Paar örökös tartományi főpostamesterek közt: azon körülménynek köszönhetően, hogy Paart nemcsak az ausztriai és a magyar térségben, hanem 1689-ben a Német-római Császárságban is megbízták a tábori posta bevezetésével. A vita csak évek múltán, császári döntéssel ért véget, hasonlóan annyi más privilégiumvitához. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a posta is regália, a postai tevékenység gyakorlása uralkodói privilégiumhoz kötött. Mivel mindig jelentős haszonnal és befolyással kecsegtetett, érthető, hogy harc dúlt a postajog elnyeréséért.

Az első ismert tábori posta-szabályzatot Szászországban állították össze IV. János György választófejedelem parancsára.⁹ Ez a tevékenység a hadsereg, annak részei és a hátság között a hivatalos küldemények szállítására irányult. II. Rákóczi Ferenc államának is fontos eleme volt a postaszolgálat megszervezése: 1705-ből ismerjük instrukcióját.¹⁰

A különböző posták működését vizsgálók, érhető módon különösen a nem kormányzattörténeti megalapozottságuk is, beleütköznek abba a gyakori hibába, amikor az állami, „civil” és a katonai, tábori szolgálati ágakat nem kellően különválasztva tárgyalják. Egy másik problémás pont a „Feld- und Militärpost in Österreich” mint meghatározás: akár hosszabb tanulmányt is igényelhetne, a történeti Ausztria és az osztrák identitástudat változásainak megfelelően, ettől jelen esetben el kell tekintenünk.

1740–48 közt az örökösödési háborúban használtak először a Habsburg-hadsereg alakulatai katonai levélbélyegzést (akárcsak a holland, a németalföldi francia és az ausztriai francia hadseregek). Ezek a tábori postabélyegzés-előzmények csak a haderő megjelölését tartalmazták: „AA–Armée Autrichienne”; „AHOL–Hollandische Armée”. A „Posta” vagy „Tábori posta” megjelölések még hiányoztak.

⁹ Reglement bey dem Churfürstl. Sächss. Hoff-Feld-Postamt im Reiche anno 1693. A szabályzat szerzője Johann Jacob Kees szász főpostamester, lipcei kereskedőfejedelem és újságkiadó (1645–1705) volt. A tábori postahivatal Glaubitzban működött, néhány sátorban elhelyezve, ahonnan 1693. május 19-én este 6-kor indították útba Drezdába az első szállítmányt, 5-kor pedig Lipcsébe. *Hans Beschorner*: Das Zeithainer Lager von 1730. In: Neues Archiv für Sächsische Geschichte. Dresden, 1907. 99–100. o. https://archive.org/stream/neuesarchivfur28sach/neuesarchivfur28sach_djvu.txt (Letöltés: 2014. július 8.)

¹⁰ *Esze Tamás*: A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. In: Könyv és könyvtár. Könyvtárudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. Budapest, 1961. 55–98. o.; A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. *R. Várkonyi Ágnes – Kiss Domonkos Dániel*. Budapest, 2004. (Nemzet és emlékezet) 525. o.

A hétéves háború (1756–1763) alatt nem használtak tábori postabélyegzőt, ám fokozatosan használatba kerültek az első helyi postabélyegzők. A katonai leveleket csak feladó és címzett alapján lehet azonosítani. Ugyanez igaz az 1789–90-es török háborúra is. A tábori postabélyegző helyett felbukkantak a katonai határőrvidék területéről a rendes helyi postabélyegzések.

A francia háborúk idején a kiválóan szervezett postaszolgálat nem jutott el saját bélyegzésig. Az új postai díjszabás miatt, amely többé nem a szállítás távolságán, hanem a küldemény súlyán alapult, 1817-ig bármiféle, így állami helyi postabélyegzés sem létezett. 1797–1809 közt viszont a francia postaszolgálatnál minden levél alakulatbélyegzést kapott, amely megegyezett a tábori postával. Napóleon bukása és a bécsi kongresszus után a katonai postaügy a 48-as forradalmakig csupán szolgálati postaként jelentkezett, a katonai állomások megadása kézzel, a főparancsnokságok bélyegzőivel és esetleg „Festung” megjelöléssel történt.

A bélyeg 1850. június 1-jei ausztriai bevezetésével ez az újítás katonai postahivatalokban is megjelent, 1850–52 közt „k.k. Militarexpedition” néven lépett hatályba. Az egyszerű levélportó Ausztrián belül a 9 krajcáros illetményhatárig tartott. Számos levél azonban „ex offo” (hivatalból) portómentes volt. 1866. június 27-én a katonai levelek portómentesek lettek, még a civil postán feladottak is. A háború végeztével a katonai leveleket a polgári posta továbbította.

A közlekedési technika fejlődésével, az írásbeliség nagyfokú terjedésével a harcterrel való összeköttetés „sávja” is kiszélesedett. Immár nem egy szűkebb réteg, hanem általánossá váló társadalmi igény lett a „levelezés”, azaz az otthonnal való rendszeres írásbeli kapcsolattartás. A tábori posta működése egyre inkább kiterjedt a magánküldemények közvetítésére, felismerve ennek a katonákra gyakorolt kedélyállapot-javító hatását. A Habsburg-birodalom első ízben az 1859-es itáliai hadjárat idején biztosított portómentes levelezést a hadrakelt sereg számára, igen kedvező szociális–emocionális tapasztalatokra téve szert. „Élesben” Bosznia-Hercegovina 1878–79-es okkupációja során a szabályozott tábori postaszolgálat¹¹ kiállta a próbát: mivel a megszállt területen semmiféle működő posta-intézmény nem létezett, ez a tábori posta maradt fenn és alakult át cs. és kir. Katonai Postává (k.u.k. Militärpost), amely aztán 1918-ig kiválóan működött.¹²

A XIX. század végére több elgondolás látott napvilágot a jövőbeli katonai konfliktusok mind hatékonyabb tábori postájának érdekében. Alapjukat minden esetben a békeidőben létező postaszolgálat adta, amelyet a hadiállapot esetén – katonai felügyelet alá helyezve – meghatározott rend szerint kiegészítettek egy tábori postahivatali rendszerrel. Az elképzeléseket a gyakorlatban is kipróbálták, finomították: az alakulatok harcértékének, valamint az új hadianyagok kipróbálásának céljából évente több hadgyakorlatot tartottak a Monarchiában. A Legfőbb Hadúr jelenlétében lezajló ún. „Kaisermanöver” alkalmából első ízben 1893-ban hadgyakorlati postahivatalokat is berendeztek, hogy a tábori posta felől szintén tapasztalatokat gyűjtsenek. E benyomások alapján készültek el az 1884-es, 1891-es és az 1904-es tábori postaszabályzatok módosításai. 1913-ban pedig megjelent az

¹¹ Határozványok a tábori postavonalak szervezetéről (A XIII. hadtest 5. parancsa). Kriegesarchiv, Wien, Alte Feldakten, Bosnien und Hercegovina, 1878. XIII. Armee-Korps 7-1081/2.

¹² Rainer 1995. 22. o.

E-47-es tábori postai szabályzat,¹³ amely a világháborús tábori posta működésének alapját képezte: továbbította a hadrakelt seregtől és sereghez, ennek részeihez és részeitől, valamint a hajóhadhoz és hajóhadtól érkező szolgálati és magánküldeményeket.

Ilyen összefüggésben érdekes, hogy a Monarchia már 1913-ban a tábori postabélyegzéseken levő megjelöléseket a korábbiól eltérő módon nem a csapattest megadásával, hanem egy titkosított rendszer szerint, találomra választott számokkal oldotta meg. Ezzel a Monarchia az első állam lett, amelyik ilyen jelölést használt, hiszen Németország és Olaszország csupán 1917-ben tért át erre, a orosz háborús tapasztalatok nyomán.¹⁴

A háború kezdetén 8 hadsereg-postaigazgatóságot állítottak fel a cs. és kir. hadseregben, ezek számát később 12-re emelték, így minden hadsereghez egy hadsereg-postaigazgatóság volt beosztva. Az 50 háborús hónap alatt 1,5 milliárd tábori postai küldeményt szállítottak, amely havonta 30 milliót jelentett. Ez messze meghaladta a békebeli felhozatalt. Ehhez jött még kb. 227 millió postautalvány, mintegy 520 000 pénzeslevél, kb. 36 millió ajánlott levél, ezen felül 17 milliányi csomag.¹⁵ 1914 folyamán 168 postahivatal állt fel, 2-214 számmal.¹⁶

A tömeghadseregek hadba lépésével a tábori posta jelentősége más dimenziókba került, ugyanakkor mindenki az autentikus harctéri élmények ismeretére szomjazott. A tábori posta az alábbi küldeményeket jutatta célba:¹⁷

- közönséges (nem ajánlott) leveleket egyenként 100 gr súlyhatárig;
- előnyomtatott tábori postai levelezőlapokat¹⁸ (hivatalos kiadású és magánipar által előállított) – ezek portómentesek voltak; ugyanakkor többen megpróbálkoztak a háziilag előállítással is, ezeket viszont nem volt szabad használni;
- nyomtatványokat;
- hírlapokat;
- pénzesleveleket 1000 korona értékig.¹⁹

A fentiek közül a leveleket és levelezőlapokat portómentesen továbbították. Ez a haderőhöz tartozó összes személyre kiterjedt, szolgálati helytől függetlenül, hasonlóképp a kórházakban ápolat sebesült és beteg katonákra. A nyomtatványok, hírlapok, áruminták és pénzeslevelek viszont a feladáskor bérmentesítendőek voltak. A csomagfeladással kapcsolatban előzetesen tájékozódni kellett, mert csak időszakosan vállalták: a hátsországi postahivatalok kifüggesztett hirdeteményeken adták tudtul a lehetséges időpontokat.²⁰

A legnagyobb megpróbáltatást minden érintett számára a posta háborús átállásánál a tábori postai küldemények címzése jelentette. A levelezésben járatlanok gyakran az ezred, menetszárad stb. számával azonosították vagy abból képezték; így a küldemények meg-

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), E-47. A cs. és kir. tábori posta. Budapest, 1914.

¹⁴ Rainer 1995. 22–23. o. A háború kitörésekor 1914 augusztusában ezért viszonylag gyorsan sikerült egy jól működő tábori postaszolgálatot felállítani; ami nagyrészt Josef Pisch fő tábori posta-vezérigazgatónak köszönhető, aki 1906–13 és 1916–19 közt töltötte be ezt a tisztséget.

¹⁵ Rainer 1995. 24–26. o.

¹⁶ Rainer 1995. 34. o.

¹⁷ Részletesen: *Világháború Heti Postája* (hetilap, Pécs), 1. (1914. december 6.) 1. sz. 12–13. o.: Hasznos tájékoztató a háborúról.

¹⁸ MNL OL E-47. 17. §. 79., 81. pont.

¹⁹ MNL OL E-47. 1§. 2. pont.

²⁰ Pl. 1914. december 5–15. közt, amikor – a karácsonyi ünnepekre való tekintettel – még élelmiszert is fel lehetett adni.

Honti Nándor (1878–1961): *Tábori posta* (Bachórz, 1914. szeptember 17.)²¹

lepően nagy arányban kerültek el a címzettet, illetve a címzések áttekinthetetlenek voltak – ezért a postahivataloknál a címzésmintákat is kifüggesztették.²² Nem csoda tehát, ha rendszeresen sulykolták a legénységi állományúakba a tábori posta számát, s legtöbbjük – azon felül, hogy a feladónál feltüntette, rendszeresen levélbe foglalva meg is írta haza. 1914 decemberében tábori postai címirodákat akartak létrehozni, hogy az érdeklődőkkel valós tábori postacímeket tudjanak közölni – ezek konkrét működésére nincs adat.²³

A beteg, illetve sebesült, kórházba került katonák ügyében, az eltűntek vagy elesettek kérdésében a Magyar Vöröskereszt Egylet tudósító hivatalával kellett válaszos levelezőlapra felvenni a kapcsolatot. Ők intézték a hadifogságba kerültekkel történő kapcsolatfelvételt. Közvetítették a nyitott borítékban, postabélyeg nélkül számukra másodlagos, felblyegzett borítékban elküldött, tartalmában semleges levélküldeményeket is, de csak akkor, ha a feladó pontosan ismerte a hadifogoly címét, nevét, rangját, a hadifogság helyszínét, esetleg a tartózkodási helyre vonatkozó egyéb adatokat pedig hiánytalanul feltüntették a „Prisonnier de guerre” felirat mellett. A levélboríték alsó jobb sárára a hivatal írta oda

²¹ A Prsemyštlől kb. 50 km-re nyugatra fekvő településen a tábori postát megörökítő grafikus-illusztrátor több első világháborúhoz kapcsolódó plakát készítője is. A nagy háború írásban és képből I. rész 1. kötet: Északon és Délen Szerk. *Lándor Tivadar*. Budapest, 1915. 166. o.

²² *Stuhlmann* 1939. 15. o. szerint a csapatok áthelyezése, támadása, visszavonulása csak növelte a célba nem érő küldemények számát, amelyek 1914 szeptemberéig a orosz címzések miatt nagy számban fordultak elő: a németeknél ez a szám elérte a küldemények 1/3-át. Különösen azért volt ez tragikus, mert sok esetben az anyagi támogatás – hadsegélyezés – múltott rajta, amit az otthon maradtok nem kaptak kézhez, ha a jogosultat – a bevonultatott hivatalnokokat, akiknek polgári jövedelem és katonai fizetés is járt – nem tudták elérni. Ha-sonlóan késtek a halálesetekről értesítő közlemények is.

²³ MNL OL E-47. 20. §. 83. pont.

szükség esetén cirill betűkkel a helységnevet. A még Budapesten cenzúrázott leveleket a magyar Vöröskereszt a szerb és orosz Vöröskereszt-egylet révén továbbította a hadifoglyoknak. Külön ki kellett kötni, hogy a tábori levelezőlapokat a hadifoglyokkal való levelezésre nem lehet használni, a posta ezeket 1914 végén sem továbbította; a speciális, előnyomtatott, később széles körben elterjedt hadifogly levlap-változatok pedig eleinte még nem léteztek. Érdekesség viszont – hogy bár felelősséget nem vállalt értük – 300 koronáig pénzküldeményeket is továbbítottak ugyanígy a hadifoglyoknak.

A szövegközlések ortográfiai módszerét tekintve a betűhív közlés mellett döntöttem. Bár a központoszás gyakran hiányzik, sokszor egybemosódnak a szóhatárok, illetve szétválnak a szavak, a helyesírás néha következetlen, s gyakran követik a kiejtés szerinti írásmódot, úgy éreztem, hogy a tábori lapok mai helyesírásra való átirása, javítása elvenne az eredeti üzenetek jellegéből. Amennyiben a megértést nem akadályozta, nem láttam értelmét a szögletes zárjeles kiegészítés használatának, akárcsak az akaratlanul kihagyott betűk pótlásának sem.²⁴

Sorok, sorsok, életjelek

A gyűjteményünkben fellelhető²⁵ első háborúval kapcsolatos híradás 1914. július 9-én, rózsaszín olasz postai levelezőlapon, előnyomott bélyeggel, osztrák postabélyegzéssel Durazzóból, a főpostáról íródott, nélkülözve mindenfajta katonai jelleget, több tintapacával tarkítva. A szerző kiléte, s ottlétének jellege sem teljesen világos: „...én már it vagyok és minden jó csak egy kicsit puska poros a levegő majd le hül ha jó esőt tolnak (?) néki és aztán. Kedves gyula tik nagyon meg lesztek lepodve hogy én mert jöttem ide ara csak a nőm tudna es a ön érzetem feleletet adni de majd it vérbe fogom fujtani ot hogy ne háborogjon”²⁶ – olvashatta Czimerer Gyula, a szolnoki Kossuth szálló főpincére az Ede öccsétől érkezett sorokat; akiről csak a család tudhatta, hogy szerelmi bánat vagy pontosan mi is űzte a Balkán közepére.

Ezzel szemben Dr. Balássy Miklós zászlóst,²⁷ a 48. gyalogezred 1. menetszázadának tartalékos tisztjét már Nagykanizsán, alakulatánál éri a hadüzenet, amelynek napján normál magyar címeres rózsaszín 5 filléres belföldi levelezőlapon ír Sopronba édesapjának, Balássy Miklós nyugalmazott m. kir. pénzügyi tanácsosnak: „Kedves Apám! Szíveskedjenek a kardomat (kardtartójával, portepével²⁸), a bőrlábszárvédőket (a padlason a fehérmeműs kosaramban, vagy a hosszú ládában – szükséges kulcsok összefűzve az íróasztalfiókomban) és a folyosói szekrényben a kalapdobozban levő galléroknak a fekete résszel azonnal küldeni. Cím Szarvas szálló. Egy ideig még nem csinálunk semmit.”²⁹

²⁴ E kérdésről bővebben lásd: *Hanák* 1973. 62. o.

²⁵ A levelezőlapok válogatása, feldolgozása során pótolhatatlan segítséget nyújtottak közvetlen munkatársaim: Bonhardt Edit és Forgács Márton, melyet ezúton is köszönök.

²⁶ 73.146.1/Em.

²⁷ Balássy Miklós dr. jegyző tartalékos kiképzést kapott, zászlósként vonult be a cs. és kir. 48. gyalogezredhez. 1915 februárjától hadnagyként, 1916 februárjától főhadnagyként szolgált az ezredtörzsnél, ebben a rangban fejezte be a háborút. 1918-ban átkerült a cs. és kir. 83. gyalogezred kötelékébe, a 3/83. géppuskás zászlóaljhoz (82.6.1/KE). 1962-ben családi érem készült róla. Lásd: *Tompos Ernő*: Renner Kálmán soproni vonatkozású érmei és plakettjei (1958–1974). *Soproni Szemle*, 1975. 2. sz. 77. o.

²⁸ Porte-épée: kardbojt (francia)

²⁹ 86.255.4/KE.

Ettől kezdve egy-két naponta ad magáról életjelet, igen sokáig a normál belföldi levclapon, nyíltan írva az általa átéltekről, tapasztaltokról: „Ma is folyik a mi készülődésünk. Pesten már meglehetősen csendet észleltem.”³⁰ „Még itt vagyunk, de ittlétünk napok kérdése.”³¹ Balássynál jelenik meg és követhető leginkább a hátrahagyott család anyagi támogatásának kérdése. Folyamatosan érdeklődik, hogy fizetését elküldték-e a családjának,³² átéli, hogy hivatalosan értesítik jövedelme megkurtításáról, más mederbe tereléséről.³³ Ugyanakkor augusztus 4-én még ruhatára bővítésével van elfoglalva.³⁴ Aznap otthonmaradt barátjának és ügyvédkollégájának, Gazdag Bélának³⁵ is megírja első sorait, válaszban és folyamatos híradásban reménykedve.³⁶

Jászberénybe, Hudra Jánosnéhoz a Szegényház utca 4. szám alá férjétől, a nehéz kézzel író Hudra Jánostól Budapestről, a Ferenc József laktanyából³⁷ a 29. gyalogezred 2. pótzászlóaljának 4. szakaszából augusztus 3-án érkezik az első magyar címeres szürke zárt levelezőlap. „...kellevelem tisztelek kedves feleszigem jó egészsziet kívánok én egészszies vagyok tudatom veled hogy már két levelet kültem tudatom veled hogy még pesten vagyok és ha meg kapod írja röktön mert még nem kaptam levelet ... röktön ír mert hátha elmenünk inét és mán Joska felő is halotam hogy it van pesten de nem tudom hun...”³⁸ Rá két nappal felcsillan a hazatérés csalóka reménye: „...kedves anyuskám tudatom veled hogy mán 1000 ember hazza eresztetek majd csak minkis hazza menük másrézt meg ugy halacik hogy mán pénteken elmenük. kedves párom”.³⁹ Mindez csak hiú ábránd marad, 7-én már közeleg a végső búcsú pillanata: „...mán elmentek az tandbelijek⁴⁰ tülinkis meg mink még pesten vagyunk.”

³⁰ 86.255.108/KE – 1914. július 31. [postabélyegző].

³¹ 86.255.2/KE – 1914. augusztus 1. [postabélyegző].

³² 86.255.2/KE – 1914. augusztus 1. [postabélyegző].

³³ 86.256.119/KE – 1914. szeptember 18. – Wrehovszky Károlytól.

³⁴ „Van még otthon a szekrényben egy szürke nadrágom (katonai). Igaz, hogy szűk, de majd meg lehet csináltatni, talán lesz rá idő itt. Szíveskedjenek még azt is címre elküldeni.” 86.255.3/KE – 1914. augusztus 4. [postabélyegző].

³⁵ Gazdag Béla dr., ügyvéd 1915 októberében vonult be hadapródként. Tartalékos zászlósként, majd hadnagyként a 18. honvéd gyalogezred ezredtörzsében, majd a 37. hadosztály távbeszélő osztagának parancsnokságán szolgált, 1916 júliusában a bal mellén megsebesült és hadifogságba esett. Baskíriában, az Uraltól délnyugatra, Ufában, majd Sztyerlitamakban raboskodott. Hazatérésének pontos dátuma ismeretlen. Édesapjának, dr. Gazdag Béla ny. m. kir. adótárnoknak írt levelei fennmaradtak. 86.253.2/KE, 86. 253.32/KE, 86.224.406/KE, 86.254.1-10, 24/KE.

³⁶ 86.253.15/KE – 1914. augusztus 4. [postabélyegző].

³⁷ A Ferenc József lovassági laktanya 1882–86 közt épült a Hungária út külső oldalán, a Kerepesi út mellett, 52 épületével a Monarchia legnagyobb pavilonrendszerű kaszárnyájaként, elérhetőségét rendszeres omnibuszjáratok biztosították. Jelenleg a Készenléti Rendőrség bázisa. <http://budapestcity.org/02-tortenet/Pest-tortenete/katonai-letesitmenyek-hu.htm>; <http://egykor.hu/budapest-x-kerulet/ferenc-jozsef-lovassagi-laktanya/3883> (Letöltés: 2014. június 16.) A Ferenc József laktanya már az első napokban szűknek bizonyult három gyalogezred befogadásához. Ezért Hudraékat a menetezred többi alakulataival együtt iskolákban (Csobánc utcai, Baross utcai) szállásolták el, Hudrát a mai VIII. ker. Erdélyi utcai Általános Iskola épületében. *Wodlutschka Károly – Freissberger Gyula: A 29. honvéd gyalogezred története. I. k. Budapest, 1928. 19. o.*

³⁸ 2013.30.43/KE – 1914. augusztus 3. [postabélyegző].

³⁹ 2013.30.44/KE – 1914. augusztus 5. [postabélyegző].

⁴⁰ Stand – mint állomány

A legtöretlenebb reménykedőnek Josef Kosinski cs. és kir. katonai építésvezető-segéd bizonyul, aki Teodorszutorból⁴¹ augusztus 5-én Szegedre írva sógorának, Jordán Géza m. kir. főszámvevő-tanácsosnak mielőbbi hazatérésében bizakodik – de már német nyelvű rózsaszín tábori postai levelezőlapon. Ő maga még át kell, hogy menjen Castelnouvoba, a cattaroi öböl bejáratánál fekvő Herceg Noviba – írja –, feltehetőleg az ottani erődben volt tennivalója.⁴²

Ugyanezen a napon Szegeden Schneider Árpád főhadnagy is postázza feleségének 1 filléres magyar koronás-postakürtös rózsaszín tábori postai levlapra, ceruzával írt szűkszavú üzenetét: „Szeged Rókusig ismét minden rendben. Drágának drága minden mint a méreg! A tábori posta számot el ne felejtöd, 58.”⁴³

Balássy zászlós még mindig Nagykanizsán állomásozik, de ő is sokat veszít optimizmusából: „Eddig nyári hadjáratra szerelődöm fel, de téli is lesz belőle, persze kétfélét most magammal nem vihetek. Valószínűleg e héten megyünk, hova, kérdés. Múlt héten kedden és pénteken országotat őriztem autólesen, egyebet a hétfői és a keddi gyakorlatozást kivéve nem sokat csináltunk, mint hogy igyekeztünk rendbe jönni. Ilonának sok szerencsét új ismeretekhez!⁴⁴ Tudni jó, bár keveset kelljen alkalmaznia.”⁴⁵ Hudra János is egyre kétségbeesettebben próbál megélhetési tanácsokat adni várandós párjának a távolból: „...nagyon beosztva bány vele mert nem tudom hogy mikor menünk hazza csak az mán bizonyos hogy ha el nem menük is de nem menük hazza ebe az évben hát nagyon be oszt hogy sokat ne koplaljatok és ha lehet az diznót is tarcs meg ha lesz kukorica hizlajd meg de ha szükség van az árájra akkor adel és fizesd ki az századlékot és vegyél amiőt tucz és mán Joskával mán kétszer beszéltem mán tudom hogy hun van és tudatom veled kedves párom hogy megöl az gond és sokat szenvedünk az koplalás mijat mán megeném az nyers szalonát...”⁴⁶

A széles körű levelezést folytató Dr. Morvay Győző főgimnáziumi igazgatónak⁴⁷ címzi sorait tanártársa, Barthos Indár⁴⁸ Nagyenyedről, a kolozsvári 21. népfőlkelő ezred

⁴¹ Ma: Tivat, Montenegro. A stratégiai jelentőségű település a katori (cattarói) öböl bejáratánál fekszik, olasz nevét használta a levelező. 1918-ig osztrák magyar alakulatok helyőrsége – 72. gyalogezred III. zászlóalj, 91. gyalogezred I. zászlóalj, 5. vartüzrezred I. zászlóalj – volt, környékén is erődítések épültek ki. Hadikikötő és hajójavító műhely épült itt.

⁴² 73.277.1/Em –1914. augusztus 5. [postabélyegző].

⁴³ 2013.194.1/KE – 1914. augusztus 5. [postabélyegző]. – Schneider 1915-ben már százados a IV. hadtest 2. vonatsoport-parancsnokságánál. Valószínűleg ő a szerzője – Schneider Árpád Roland néven – az Önműködő kőzilőfegyverek. Budapest, 1912. c. műnek. Felesége, Margit levele szerint túl sok bundát csináltatott, 1915 januárjában ezt a levelet a Tp. 158-ra kapta. (2013.195.1-2/KE) 1917. október 18-án Schneider Árpád Roland részére a katonai ápolásügy terén kifejtett tevékenysége elismeréseként a Vöröskereszt II. osztályú díszjelvényét adományozták. (2013.196.1/KE)

⁴⁴ Balássy Ilona elsőként közt végezte el Sopronban az önkéntes ápolónői tanfolyamot.

⁴⁵ 86.251.1/KE –1914. augusztus 9. [postabélyegző].

⁴⁶ 2013.30.45/KE – 1914. augusztus 11. [postabélyegző].

⁴⁷ A mintegy 700 tábori levelezőlapot tartalmazó kiterjedt levelezés Morvay Győző dr. adományaként került az 1930-as években a Hadimúzeumba. Morvay életéről, a levelezésről részletesen lásd: *Körömi* 1987.

⁴⁸ Barthos (Bartos) Indár, albis (1879–?) jónévű történelem–földrajz szakos középiskolai tanár, térképész, 1909–1919-ben a III. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanára (neve szerepel még az előbb említett Árpád Gimnázium 100 év tanárait felsoroló oldalán), innen vonul be katonai szolgálatra, a háborút követően, 1925–1928 között a pesterzsébeti Kossuth Lajos állami gimnázium igazgatója, 1928-tól a VKM előadója. A levelében is említett feleség id. Rédiger Klára, akivel 1905-ben kötött házasságot. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. 2. k. Budapest, 1940. (Reprint: uo., 1993.) 645–646. col.; <http://rediger.abrubbanyay.hu/rediger.klara.htm> (Letöltés: 2014. június 17.)

II. zászlóaljának segédtszti irodájából. „Folyó 2-óta itt vagyok s viselem a katonai élet fáradalmait. Helyzetem kielégítő tekintve azt, hogy a zászlóalj segédtszti irodában nyertem alkalmaztatást, ahol népfőlkelő létemre még előrehaladásom is biztosítva, bár erre nem reflektáltak, de el kell fogadnom, mert olyan ritka itt a magamfajta tanult ember, mint a fehér holló. Kérlek kegyeskedjél egy lev lapon tudósítani, hogy szept.-ben megkezdődik e a tanítás s ha igen föl leszünk e mentve a népfőlkelő szolgálat alá! Vaj ha így volna!”⁴⁹ Morvay válaszlevele sem nyugtatja meg, sőt: „A hírek miket közöltél további bizonytalanságban tartanak, úgy látszik sok hónapon át fog tartani ez a lekötött helyzet melybe bele vitt a háború. Sorsomat békésen viselem s hogy feledjem az otthontól való távollétet s szegény feleségem helyzetét reggel 5- este 9-10 óráig folyton dolgozom, mert a munkában enyhülést találok... Jelenlegi helyzetem kifogástalan, de meddig tart, azt megmondani nem lehet. Hol lesz a további tartózkodásunk azt nem tudjuk. Egyszer csak vonatra raknak s csak akkor tudjuk meg, hol vagyunk mikor leszállítanak.”⁵⁰ – Másnap indult el az ezred, Püspökladány–Kőrösmező útvonalon augusztus 21-én érkeztek Stanislauba, négy nap múlva estek át az első tűzkeresztségen.⁵¹

Augusztus közepén Kiskunfélegyházáról a bevonult Zulawski Béla őrnagy tábori lapját még a svábhegyi nyaralóba kézbesítik rokonainak, Sztérényi Józsefnek⁵² és családjának. „Kedves Józsi bátyám és Ida néni!⁵³ E hét végén hagyom el zászlóaljjal jelenlegi állomáshelyemet, hogy én is délfelé vonulva teljesítsem legszentebb kötelességeimet, ha népfelkelőkkel is de olyan fiatalos lelkesedéssel mint azt a magyar katonát ma mindenütt jellemzi.– Személyesen nem tudtam Isten hozzádot mondani így hát ez úton teszem. A jó nagy Teremtő áldjon meg benneteket mind mindkét kezével és a legrövidebb viszontlátás reményében őszinte szívből mondok búcsút. – Czímem ezután: Z. B. 30. népfelkelő gyalogezred III. zászlóalj. Tábori posta: „Sarajevo”. – A viszontlátásig tartatok meg jóindulatokban melyre mindék érdemesnek fogom magam kvalifikálni.”⁵⁴

A korán bevonult és harctérre került családapák közé tartozik Knapovics Árpád 32-es baka, aki augusztus 16-án még a megszokott otthoni körülményeket igyekszik fenntartani maga körül s e szellemben ír a przemysli erődrendszerhez tartozó Siedliskából feleségének: „...légy szives 12dikétől egész 15dikéig a Pesti Hirlapot elküldeni és ha süteményt ha csinálsz diós és mákos omlóst csinálj.”⁵⁵ Változatlanul ragaszkodik ahhoz, hogy tudjon az otthon félbemaradt ügyekről: „Lapodat megkaptam amelynek nagyon megörültem itt az idegenbe. Fiaccám ha irsz légy szives ird meg hogy megy othon a munka...”⁵⁶ A dolgok

⁴⁹ 73.263.1/Em – 1914. augusztus 12.

⁵⁰ 73.265.1/Em – Nagyenyed, 1914. augusztus 17.

⁵¹ Körmendy Géza: M. kir. kolozsvári 21. honvéd gyalogezred. In: *Deseő Lajos – Árdói Gyula*: Erdélyi ezredek a világháborúban 1914–1918. – Erdélyi ezredek bajtársi emlékalbuma. Budapest, [1940.] 89–90. o.

⁵² Sztérényi József, báró (1861–1941) politikus, iparfejlesztési és iparoktatási szakértő, 1906–1918 közt Brassó országgyűlési képviselője, államtitkár, az Agrárbank elnöke, 1918-ban a harmadik Wekerle-kormány kereskedelemügyi minisztere

⁵³ Sztérényi József második felesége, Makoldy Ida (1847–1927)

⁵⁴ 73.264.1/Em – 1914. augusztus 13. – 1914. július 28-án Kiskunfélegyházán alakult meg a III. zászlóalj, ennek parancsnoka volt Zulawski Béla őrnagy. *Paulovits Sándor*: Harmincas hónapok élete a halálmezőkön c. művében került sor *Beyer Ede*: A m. kir. 30. népfőlkelő gyalogezred vázlatos történetének közreadására. Budapest, 1939. 262–269. o.

⁵⁵ 2006.499.6/KE – 1914. augusztus 16.

⁵⁶ 2006.499.4/KE – 1914. augusztus 20.

nem alakulnak jól, s erről a szintén bevonult ismerősöktől értesül: „Nagyon sajnálom hogy másnak a leveléből olvastam hogy te amikor ott hagytad a munkát rögtön ott volt a Vince. Idáig rendbe volna a dolog mert én azt jól tudom hogy egy kicsinált pakli [!]⁵⁷ volt a nénike és a Vince között amit már régóta szöte... És te csak ne törd magad mert idáig is kenyeret ettünk hogy bent nem voltunk és nekem semmiféle foglalkozást nekerj nekem, mert én azt hiszem hogy ez idáig nem vagy ráutalva. Most már csak a jó Istenre bízunk a sorsunkat csak talán egyszer meg segít hogy haza gyöväk.”⁵⁸

A frontra kiérkezettek közül a Múzeum anyagából először Szutor Imre, 10. honvéd gyalogezred 5. népfelkelő század katonája azonosítja magát kizárólag tábori postaszám-mal: – Tp. 7. – mikor családjának ír haza Tiszanánára: „Kedves szüleim kedves feleségem! Hogyan vannak nincse valami bajok. Mink szerencsésen megérkeztünk nincs semmi bajom. Ujságot nem tudok semit írni csak azt hogy pénteken délre értünk a kvártéjra. Semeszlón⁵⁹ tul vagyunk.⁶⁰ Téged kedvesem számtalanszor ölelek a három kicsivel. A viszont látásig. Isten veletek. Gulyás apámékat tisztelem jó egészséget k[ívánok]. Mindentről írjal kedvesem.”⁶¹

Már Szarajevó a tábori postacíme Szokola György tizedesnek, aki a 19. népfelkelő gyalogezred 1. tábor [tb.] század utászaként az uralkodó hagyományosan megünnepelt születésnapjának előestéjén így ír Miskovszky Emilnének⁶² Pécsre: „Bocsánatott kérek de kötelességemnek tartom hogy tudasam hollétemet. Különlegeséget semit mást mind egy hatalmas háburó képét láttok magam ellőt élet sorsunk jó megy mind a féle háburus világban szokot leni. Kezét csókolom alázatos szolgája Szokola György.”⁶³ „Zur Beförderung geeignet” – „továbbítható” – szerepel a bélyegzésen, mint a cenzúra első működéseinek egyike.

Augusztus 18-án Balássy Miklós és alakulata is megindul a déli frontra Nagykanizsáról. A háború elhúzódásával számol ugyan, de a háborús háterszág postai állapotával kapcsolatban még illúziókat kerget: „Kezd a város ürülni! Mikor idejöttem a „szerb” háborura, civilholmimat a „2 hónapra” itt akartam hagyni, de most már nem akarom, hogy akár ½ évig vagy még tovább úgy heverjen. Elküldeném, de még a posta nem veszi föl. Ergo itthagynom a házigazdánál, de, hogy őket az utánajárástól megkíméljem, kérem, hogy 1-2 hét múlva szíveskedjen megtudni, hogy már szállítanak-e a régi módon, s erre hivatkozással az ittenieket holmim elküldésére fölkérni?”⁶⁴ A harctérre vezető út még mindig csak

⁵⁷ Recte: paktum, megegyezés.

⁵⁸ 2006.499.5/KE – 1914. augusztus 29.

⁵⁹ Semeszló – Przemysł.

⁶⁰ Przemysłtól keletre, Siedliska postabélyegzővel, de tábori lapon.

⁶¹ 2002.432.1/KE – 1914. augusztus 15. A 10. népfelkelő ezredet hamarabb vitték a frontra, mint a tábori ezredet, amelyet csak 17-án indítottak útba. A volt m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma. Öáll. *Sassy Csaba*. Miskolc, 1939. 6. o.

⁶² Miskovszky Emil, a férj a pécsi püspöki uradalom bányafelügyelője, a Mecsek Egyesület barlangkutató szakosztályának vezetője, a selmebányai m. kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia rendkívüli tanára. Ásvány- és kőzetgyűjteménye alapozta meg a Janus Pannonius Múzeum Ásvány-, kőzet- és kővetületgyűjteményét.

⁶³ 87.118.1/KE – 1914. augusztus 17. A pécsi 19. honvéd gyalogezrednél július 26-án 5.30-kor hirdették ki a mozgósítási parancsot. Az első mozgósítási nap július 28. volt, két napon belül a tartalékos legénység nagy része zászló alá állott. Augusztus 9–10-én indult el az ezred vasúttal, s a 40. honvéd hadosztály kötelékében Szarajevó környékén gyülekeztek. 15-én ütközetmenetben, gyakorlatozás céljából indultak el és meneteltek 3 napig 18-án hallották meg először Visegrád felől az ágyú- és gyalogsági tüzet. A volt magy. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak... története. Öáll. *Légrády Elek*. Pécs, 1938. 87–104. o.

⁶⁴ 86.253.17/KE – 1914. augusztus 18. [postabélyegző].

egy érdekes utazás: „A délelőttöt itt töltjük. Bródban⁶⁵ 1 óra után leszünk. Kapela érdekesen rendezett csinos falu. E sorokat a postahivatalban írom” – veti sietősen papírra Új Kapela Batrina⁶⁶ postabélyegzővel.⁶⁷

A legnagyobb aratási dologidőben „berukkoltatott” Gubacsi György még a fővárosból, az északi harctérre indulás előtt ír nagybátyjának a Pest megyei Tassra: „K[elt]. L[evelem]. fojoho 20 kedves Nagy bágyám és ágyikám⁶⁸ györgy öcsém sokjó egéséket kívánok nékem van mer nics semi bajom csak az hogy nem othon vagyok kösztük továbbá nagyon sajnálom, hogy irtam és nem kapták meg mongya a feleségem dehát nagyon köszönöm az hozám való sziveségöt amijér segítetek rajtam adolgba nagyon jól eset ebe ahejzetbe ha élek majd megszolgálom hanem fizese meg a joisten tudatom hogy kocsis vagyok majd elsején megyünk felfelé isten álgyameg az összes családomat egyöt G. G. [jobb oldalt felfele a margón:] vigasztalja a családom.”⁶⁹

Szent István ünnepén Balássy Miklósékat már át is helyezik Zavidovicsba,⁷⁰ s a fiatal ember először érzi bizonytalannak a sorsát: „Kedves Apám! Máshova megyünk, reggel 6 óraker érkezett utasítás folytán. Az én postacímem marad, de én ezután hogy mikor írhatok nem tudom, mert arra posta nem jár, hacsak mikor nekünk hoznak postát. Isten velük. Igyekszem mielőbb írni. Miklós.”⁷¹

Ugyanekkor Dr. Weisz Béla, a 9. népfelkelő ezred III. zászlóaljának⁷² tartalékos hadnagya Przemyslől ír sógorának, dr. Révay József egyetemi magántanárnak⁷³ haza, Késmárkra. Őt is még erősen foglalkoztatja hátrahagyott civil életvitele: „A kisasszonyomnak nem kell egész nap az irodában ülnie – addig amíg te ott vagy elég, ha a reggeli és déli postát elintézi – ha van? – Vigyázz az irodámra. Kálmánnak meghagytam, hogy naponta bejár. Mi van a lovakkal. – A jelenlegi helyemen valószínűleg hosszabb időig maradunk – biztosat azonban nem lehet tudni – minden nap másként intézkedhetnek velünk – minden attól függ, a mi sorsunk és hogy az oroszokat mennyire tudjuk visszaszorítani.”⁷⁴ Hazulról próbál információhoz is jutni, s a levél meghagyott tartalmából ítélve még a cenzúra sem akadályozta ebben: „A harctérről 3 nap óta ujat nem hallottunk – Rémm csend van a kör-

⁶⁵ A város a Száva folyó északi partján, stratégiai szempontból fontos átkelőhelyen, a Bosznia-Hercegovina területén található Bosanski Brod felé. Fontos kereszteződés, vasúti csomópont: a Zágráb–Vinkovci–Belgrád vasútvonal is áthalad rajta. A Száva fölött átívelő közúti híd köti össze Bosznia-Hercegovinával. 1941-ig ez volt az egyetlen híd a Száván.

⁶⁶ A mai Horvátországban fekvő település Nová Kapela-Batrina néven vasúti állomással rendelkezik, Szarajevóhoz képest kb. félúton, Pozsegától délre.

⁶⁷ 86.255.45/KE – 1914. augusztus 18. [postabélyegző].

⁶⁸ Itt: a vér szerinti férfitrokon, azaz az apai nagybácsi felesége.

⁶⁹ 76.76.1/Em – 1914. augusztus 20. [postabélyegző: Budapest, 72-es posta].

⁷⁰ Ma: Zavidovići néven város Bosznia-Hercegovina közép-keleti részén a Bosna, Krivaja és Gostović folyók találkozásánál; a Monarchia idején a fafeldolgozás miatt a vasútállomásból nőtt ki az 1880-as években.

⁷¹ 86.255.101/KE – 1914. augusztus 20.

⁷² A szövegben 9/3. népfelkelő zászlóalj, szabályosan III/9.

⁷³ Révay József író és filológus (1881–1970). Külföldi utak után 1914-ben fél évig a debreceni református bölcsészeti akadémián tanított, majd Késmárkra került tanítani (ev. líceum, főreáliskola), ahol 1915-ben megnősült, Zuber Mariannát – a világháborúban 1916-ban elesett Tátra-kutató és alpinista Zuber Frigyes unokatestvérét – vette feleségül. 1917-től a budapesti Veres Pálné Gimnázium tanára, majd 1918/1919-ben igazgatója volt. A kommün alatt rendes egyetemi tanár lett, és a Közoktatásügyi Népbizottság középiskolai ügysztyálát vezette, ezért 1920-ban állásvesztésre ítélték. A késői latin irodalommal foglalkozott, fordította Petroniust, Apuleiust, Plautust, Boccacciót stb. 1945-től lehetett ismét egyetemi tanár, egészen nyugdíjazásáig, 1952-ig. Ezután csak regényeivel, fordításaival és ismeretterjesztő művekkel foglalkozott.

⁷⁴ 2001.213.2/KE – 1914. augusztus 20. [kivehetetlen postabélyegző].

nyéken – Przemyslben a hadi szálláson sem lehet ujat megtudni. A trónörökös és kísérete tegnap előtt érkezett Przemyslbe 80 automobilon.⁷⁵ Mostanában az ágyúszót sem lehet ide hallani – ugylátszik beljebb nyomultak. – Légy szíves megírni hogy a késmárki és sz[epes]bélei ismerősök közül kik hol vannak?”⁷⁶

Éppen a déli hadszíntérről az északira való áthelyezéskor ad életjelet magáról a Morvay-családnak Bukovinszky Antal hadapród is, a cs. és kir. 39. gyalogezred 4. tábori zászlóaljától:⁷⁷ „Már korábban írtam volna, de a szokatlan foglalkozás és a meleg annyira kimerített, hogy alig bírtam kipihenni magamat. Most már kitűnően érzem magamat. Hát Ti hogy vagytok? Nagyságos asszonyom kezeit csókolja, Téged és Szilárdot⁷⁸ üdvözli igaz híved: Bukovinszky.”⁷⁹ Ugyanezen a napon már Galíciából, a Przemysl melletti Siedliskából ír haza feleségének, Jusztinának Knapovics Árpád 32. gyalogezredbeli baka: „Lapodat megkaptam a melynek nagyon megörültem itt az idegenbe... hogy megy otthon a munka... azért írom hogy tudgym magam mihez tarcsam magam ha haza gyövök...”⁸⁰

Balássy zászlós ezzel szemben a déli fronton valóban tábori körülmények közé kerül és meglegyinti a háború szele is: „Itt folytatjuk a Nagykanizsán megkezdett gyakorlatozásokat azonfölül a tábori szolgálatokat és Feldwache őrséget is ellátjuk az itt lévő századokkal fölváltva. Most 2 napja szép időnk van, de éjjel fabódénkban is érezzük a 1090 m magasság hidegét. Az 1. zászlóalj már volt ütközetben, van veszteség s V-i)... elesett a többek közt. Ezt onnan tudjuk mert itt élelmezési állomás lévén a zászlóaljtól jöttek fasszolni. Újságot is átvonuló csapatoktól hallunk, tegnap egy honvéddivízió ment át. Ez az Eissler & Ortlieb cégnek (a két monarchiában a legnagyobb fakitermelő cég⁸¹) vasúti állomása és posta állomás is a mi leveleink innen minden nap elmennek de ide nehezen kapunk eddig hazulról nincs semmi.”⁸²

Hudra János közben nagy ajándékot kapott az élettől – indulás előtti szabadsága alatt gyorsan hazautazott családjához, de az ismételt elválás még szomorúbbá tette: „Ke[lt]velem tisztelek kedves párom tudatom veled hogy meg érkeztem szerencsésen mán hétfün 6 orakor itvoltam és mán hétfün este 7 orakor ki gyütünk az erdélyi utca 8 szám alá iskolában de hogy mikor menünk el az nem tudom és ha meg kapod írjá róktön hát marika

⁷⁵ Az információt a korabeli sajtó, szakirodalom nem említi.

⁷⁶ 2001.213.1/KE – 1914. augusztus 21. [csak késmárki érkeztető bélyegzés].

⁷⁷ A cs. és kir. 39. gyalogezred 1., 3., 4. zászlóaljai Bécsben, a Stiftskasernében állomásozva kapták meg a mozgósítási parancsot, július 31-én már Debrecenbe érkeztek, augusztus 1-jén pedig hadrakészen, tartalékosokkal kiegészülve újították meg esküjüket. Másnap vonaton vitték őket a déli hadszínterre, ahol tartalékokat képeztek; majd augusztus 20-án az alakulatot átirányították az északi frontra, Galíciába. Az ezred hadrendjében az 1. zászlóalj 4. századához beosztva szerepel. *Lépes Győző – Mátéfy Artur*: A cs. és kir. báró Hötzenndorfi Konrád Ferenc tábornagy debreceni 39. gyalogezred világháborús története 1914–1918. Debrecen, 1939.

⁷⁸ Morvay Győző fia, aki a gimnázium elvégzése után hadapród tűzmesterként teljesített szolgálatot az olasz harctéren. *Körömi* 1987. 237., 239. o.

⁷⁹ 73.246.1/Em – 1914. augusztus 21. [szabályos tábori postabélyegző].

⁸⁰ 2006.499.4/KE – 1914. augusztus 20.

⁸¹ Zavidovići első vasútját és az állomást 1879-ben építették. Az erdősegeket először a Marpurgo-Parente cég kezdte el kiaknázni, 1887-ben vasútvonalat építve a Gostović-völgyben, a településen pedig egy fűrészüzemet építettek. 1899-ben a Gregerson és fiai cég vette át a vállalkozást és a Krivaja-völgyben egy keskeny-nyomtávú vasútvonalat építettek, 1900-ban a munkálatokat befejezve. Utánuk erdőgazdálkodásra, fakitermelésre az Eissler & Ortlieb céggel szerződött a kincstár 1930-ig, ők modernizálták a gőzfűrésztelepet is. 1911-ben hivatalosan is létrejött a község.

⁸² 86.253.11/KE – 1914. augusztus 22. (?)

keresete regel mikor felébredt monta e hogy hoválet mán ídes apám és kedves párom ha ézre vezsem hogy mán ma[ ]jd el menünk akkor írok és elgyűhettek is és ara vagyok ahun joska volt de egy kicsit fejb mátyás tér erdélyi utca 8 szám tiszem az egész rokonságot tiszlek kedves párom jó egészségét kívánok minyátoknak és az kis lányokat kedves párom csokolak Hudra János.”⁸³

Nagybaconban, Háromszék megyében özvegy Nagy Zsigmondné két hivatásos tiszt fia miatt emésztette az aggodalom. Nem elég, hogy egyikről sem kapott hírt, a derék aszszony a tábori postaszámokkal is hadilábon állt, ugyanakkor igyekezett a két fiút egymásról is informálni.⁸⁴ Béla honvéd századosként szolgált a 4. menetezred 36. zászlóaljában, míg Vilmos a 79. dandárhoz beosztott vezérkari tisztként tevékenykedett. „Édes Bélám. Lapjaidat ma örömmel vettem, de úgy látszik te semmit sem kapsz meg amit én írok neked. Vilmos is írt 21dikén voltak az ütközetben, de hála Istennek eddig még nincs baja a címét már többször megírtam 79. dandárhoz beosztott v. tisz. 84 Postahivatal. Egész boldog voltam hogy írhatok, egy percre minden bánatomat elfelejtettem. Az ég ovjon meg továbbra is minden veszélytől és segítsen a győzelemre ezért imádkozom mindennap. Számtalanszor csokolunk mind szerető mamád Vilma.”

Egyetlen, magabiztos hetyeségről áruklodó tábori lap emlékeztet minket Kerekes József 9. ezred II/24. 4. századbéli katonára, aki komájának, Bodnár Istvánnak írt emígyen Werchratából⁸⁵ Ludasra, Heves megyébe: „Kedves komám! Hogy érzed magad? Kell-e egy pár kozák fej papír nyomónak? Ha tudok írok még. Szervusz Kerekes.”⁸⁶

A 22. népfelkelő gyalogezred 4. századának parancsnoka, Schupiter Győző⁸⁷ hadnagy, Érmihályfalva–Nagyvárad postabélyegzéssel két lapot is ír feleségének, megnyugtatósúl. Az első egyfajta háborús emlék is egyben: a zászlóalj tisztikarának ceruzával sebtében odafirkantott autogramjai.⁸⁸ A másikat azonban már Máramaros megyéből, Körösmezőről keltezi, ott is adja postára: „Édes Anyuskám! Az utolsó magyar állomásról írom e sorokat, még egy pár perc és búcsút veszünk a magyar hazától. Az éjjel Halics és Stanislau környékén nagy ütközet volt, sok orosz fogoly sok halott sok sebesült a mieink is sokat veszettek, de teljes és fényes diadalt arattak. Isten segedelmével bátran teljesítjük kötelességünket. Vigyázz magadra és a gyerekekre, én is elővigyázó és óvatos leszek. A katonák hangulata kitűnő, mondhatnám alig várják, hogy ütközetbe kerüljenek. Isten veletek, ne aggódjatok a Jó Isten megsegít ölel csókol szerető Apuskátok.”⁸⁹

Az 1. honvéd gyalogezred tábori ezrede által felállított 13. menetezred 1 század 4. szakaszának közlegénye, a budapesti Kozeschnik János alakulatával augusztus 28-án még a hátszágban, Érden állomásozott, így könnyűszerrel kért otthonról utánpótlást és látoga-

⁸³ 2013.30.46/KE –1914. augusztus 23. [postabélyegző Budapest 72-es posta].

⁸⁴ 81.158.7/KE – Nagybacon, 1914. augusztus 26., 81.158.4/KE, 81.158.5/KE – 1914. augusztus 30.

⁸⁵ Délkelet-Lengyelország ukrainai határsávjában levő kis falu.

⁸⁶ 94.64.1/KE – 1914. augusztus 27.

⁸⁷ Gyűjteményünk egy darabja egy 1901. december 9-én keltezett, Schupiter Viktor „posta táviróosztási tanfolyam hallgató úrnak” címzett levél, a személy ugyanaz. (2000.271.36/KE) Lánya 1921-ben kiállított kedvezményes vasúti igazolványa szerint – akkor még hadifogoly apja – postatiszti felügyelő. (2000.279.1/KE)

⁸⁸ 2000.271.7/KE –1914. augusztus 27.

⁸⁹ 2000.271.11/KE – 1914. augusztus 27. – A 38. honvéd hadosztály részeként a 22-esek folyamatosan harcban álltak az oroszokkal ezekben a napokban, helyzetüket a lőszerutánpótlás és az élelmezés akadozása is nehezítette.

tást: „...légy szíves és hozzá a Mamától 3 inget és tőlünk 2 katyát,⁹⁰ 6 zsebkendőt, a pepitől a beretva nem kell. Gyere ki Vasárnap.”⁹¹

Forgács Loránd hadnagy testvéréhez intézett soraiból viszont kiviláglik, hogy ő már a 38. gyalogezred III. zászlóaljával⁹² a szerb fronton átesett a tűzkeresztségen. „Én még mindig igen jól vagyok, bár már sok mindenem keresztül mentünk. Ha időtök van írjatok, mert ha későn is, de rendszerint megkapom a leveleteket. Én azonban nem írhatok mindig, mert csak időnként továbbítják leveleinket.”⁹³ Az északi fronton Schupiter hadnagy is túlélt az első rohamot: „A tegnap az én századom volt az első melyet tűzbe vezettem. Hála legyen a mi jó Istenünknek megsegített s még semmi bajom nincs. Imádkoztatok értem.”⁹⁴

A cs. és kir. 9. lovas tüzér hadosztály 1. ütegéhez beosztott Alexander Mihály hadnagy szeptember elsején írja meg tudósítását a közben balatonföldvári nyaralását befejező Balkay Bélának,⁹⁵ amelyet azonban a tábori posta csak öt nappal később továbbít, s csak budapesti lakásán éri utol a címzettet: „Már régen szerettem volna írni azonban most is alig jut idő rá hogy e kártyát megírjam. Természetesen nem írhatok arról amiről szeretnék hanem csak arról ami meg van engedve. De közölhetem hogy oroszországban vagyok s hogy aprítjuk a muszkát. Múltkori ütközetekben is egyedül a mi seregünk 20 ágyút s vagy 5000 foglyot csinált. Jó magam három ütközetben vettem részt s azokon a napokon mikor nem koplalok egészséges és jókedvű vagyok.”⁹⁶

Augusztus végén Kozeschnik János alakulata is útra kelt, ennek dokumentuma az első cenzúrázott levél gyűjteményi darabjaink közül: „Ma még mindig utazunk pedig már szerda van még nem tudom hogy hová utazunk majd feladom e kártyát az utolsó postán még ne írjal majd megírom hogy mikor. Egészségesek vagyunk valamenyien már három napja hogy utazunk. Tiszteltetem a mamámat a pepit a papát mamát fivérideit és nővérideit és valamennyi rokonságot csókolom milliószor a gyerekeinket mond meg nekik hogy legyenek jók [...]”⁹⁷. Ne hit olyan messze megyünk csak minden Állomáson sokat kell várni.”⁹⁸

⁹⁰ Ti. gatyát.

⁹¹ 15.498/Em – 1914. augusztus 28.

⁹² A cs. és kir. 38. gyalogezred III. zászlóalja a háború kitörésekor a 38/III. géppuskás osztaggal, mint önállóan kikülönített zászlóalj a 6. hegyidandárhoz beosztva Hercegovinában, Bilecán állomásozott. A hadilétszámot augusztus 5-re töltötték fel, ekkor már az alantostisztek közt ott találjuk Forgács Loránd tartalékos hadnagyot is. Augusztus 13-tól részesei voltak a Drina menti előrenyomulásnak, az erőszakos átkelésnek a Lim folyón, a Crni Vrh elfoglalása közben jelentős veszteségeket szenvedtek. Augusztus 29-én Szabácstól nem messze, Mičivode-ra majd 31-re Vlasenicára meneteltek, ahol szeptember 5-ig pihenőben maradtak. *Dorombo József*: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936. 184–192. o.

⁹³ 75.91.1/L – 1914. augusztus 29.

⁹⁴ 2000.271.8/KE – 1914. augusztus 31.

⁹⁵ Balkay Béla dr. jogász, ügyvéd (1865–1917). A budapesti és a kolozsvári tudományegyetemen tanult, állam- és jogtudományi doktori oklevelet szerzett, majd ügyvédi vizsgát tett (1893). Nagyszombatban, Erdélyben, Komáromban, majd Tatán ügyvéd (1893–1897), a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. ügyésze, utóbb cégvezetője (1897–1916). Az I. világháború idején egy önkéntes őrsereg parancsnoka, ill. egy katonai felügyelet alatt álló ércbányánál mint népfelkelő főhadnagy teljesített szolgálatot (1916–1917). Magyar bányajoggal foglalkozott, de verseket és elbeszéléseket is írt. <http://nevpont.hu/view.php?id=809> (szerző: *Kozák Péter*, letöltés: 2014. június 9.)

⁹⁶ 73.256.1/Em – 1914. szeptember 1.

⁹⁷ Ceruzával olvashatatlan kisértőzött szavak.

⁹⁸ 15576/Em – 1914. szeptember 2.

Ahogy egyre közelednek a harctérhez, felértékelődnek a távoli otthon képei, a családdal töltött pillanatok: „Leveleidbe van egy pár jelenet olyan mikor előlvastam örömömbé sirtam ~~persze~~ pláne ~~épp~~ahogy te elődadod a leveledbe mintha előtem volnának. Hidel ficस्कám a hogy írod hogy a Panikám milyen tisztán beszél már és ő mindig kiakar menni a Idáékhoz (vidd ötet egyszer) és a kis Jutkám már gagyogni kezd ez mind ugy tűnik fel előtem mintha már tudja a Jó Isten miota nem láttam volna már őket. És ha irsz ird meg hogy viseli magát a Sárika nem e rosz és ha rosz ird csak ~~nekem~~ meg nekem” – írja a 32-es Knapovics Árpád feleségének, Jusztinának.⁹⁹ Hudra „hunvéd” egyetlen leveléből sem maradhat ki a családtagok egészsége iránti érdeklődés, különösen megrázza édesapja betegségének híre, de a viláért sem mulasztaná el párja és gyermekei következetes üdvözlését: „...tiszelek kedves jó két kis lányom tiszelek mindenkit tiszelek kedves jó párom csokolak az sirig az te férjed Hudra János.”¹⁰⁰ Annyira félti az övét, hogy még a vágyott találkozásról is inkább lemond: „...azt tudakolod hogy merre menünk az nekünk se nemlehet tunni és az cibil ruhát ha máskó nem az posttán hazza kűdöm vagy pedig gyere fel de ha gyűzt akor rőktön de csak ugy a hogy jobnak gondolod azé ne gyere magad mert félek hogy valami baj ér az uton...”¹⁰¹

Szeptember 7-én Balássy zászlós ad életjelet magáról, ő a családnak küldött pénz célba érése miatt nyugtalankodik, s áttételesen jelzi tartózkodási helyét: „Tegnapelőtt kétszer fürödtem a Drinacsában.”¹⁰² Egy nappal később Nagy Vilmos főhadnagy ugyanarról a frontról, a 84. tábori postaszámról, a 79. dandártól ír testvéreinek, Bélának, a 82. tábori postaszámra: „Mi már nagyon sok porát nyeltünk és tapostuk ennek a görbe országnak.¹⁰³ VIII/20án Vlahovicnál, Visegrádtól é. keletre¹⁰⁴ mi is megszorogattuk egy kissé az ellenséget. Most néhány napja pihenünk, remélhetőleg nem sokáig. Különben igen jól vagyunk. Sok szerencsét! Győzelmet! Isten Veled! Sokszor csókol szerető öcséd Vilmos.” A bal és alsó lapszegélyre még odafér egy személyes, örömteli hír is: „Az tudod, hogy két fiam van, ha visszajövünk a Menyhérttel Ti lesztek a keresztszülői.”¹⁰⁵

A cs. és kir. 63. gyalogezred zászlósa, Engel Kálmán Besztercéről hírekre kiéhezve levelezik pesti rokonával, Kamilla asszonnyal: „...igazán örülök, hogy legalább Béláról jó hírei vannak. Hogy Gyulától semmi hírt nem kap, azon nem csodálkozom, mert pl. mi sem kapunk semmi hírt ezredünkről, amely kbl. egy hónapja (valamivel több) ment el innen. A mi napjaink is meg vannak számlálva, de lehet, hogy még egy hétig azért nem

⁹⁹ 2006.499.3/KE – 1914. szeptember 5.

¹⁰⁰ 2013.30.47/KE – 1914. szeptember 6.

¹⁰¹ 2013.30.48/KE – 1914. szeptember 10.

¹⁰² Drinjača: a Drina baloldali mellékfolyója Bosznia-Hercegovina keleti részén. 86.255.103/KE –1914. szeptember 7.

¹⁰³ Édesanyja 1914. szeptember 10-én kelt, Bélának írt levlapjából (81.158.3/KE) tudjuk, hogy Vilmos ekkor Zvornikban, egy Drina menti városban, a Szarajevó-Belgrád közti útvonal fontos állomásán tartózkodott. A település ma Bosznia-Hercegovina egyetlen városa, amely a szerb határon fekszik.

¹⁰⁴ A Bosznia-Hercegovinai, Drina-menti Višegradról van szó, valamint a tőle légvonalban mintegy 8 km-re északra-északkeletre fekvő Vlahovići községről

¹⁰⁵ 81.158.2/KE – 1914. szeptember 8. „...megírtam hogy Lelencznek két fia született. Ennek már két hete” – írja édesanyjuk 1914. augusztus 26-iki, Bélának írt levelében. (81.158.6/KE) Valószínűleg Vilmos megellett lováról vagy kutyájáról esik itt trefásan szó, fiúgyermeke egyáltalán nem volt még ebben az időben.

indulhatunk. Mindenestre azt hiszem hogy nemsokára Pesten leszek egy kis lukkal a bal kis ujjamban.¹⁰⁶

Hát a gyerekek megkezdték-e már az iskolába járását? Szívesen hallanék továbbra is minden jót K. Mindannyiokról!¹⁰⁷

Tábori levelezőlapjaink között tallózva egy „K. u. K. Reservespítal Nr. 2. Jaroslau” fejbélyegzővel ellátott ötlík szemünkbe, Kozeschnik János 13. gyalogezredbeli baka cenzúrázott soraival: „Csak most tudok írni neked mert ezidáig nem volt időm. Már két ütközetben voltam és nem lett bajom. Csak légy türelemmel talán nem sokára haza jövök. A lábaim nagyon meghűltek jelenleg a kórházban vagyok. A réten feküdtünk a mocsárban ezért hültem meg. Egyenlőre ne írjál mert nem tudom hová visznek.”¹⁰⁸

Balássy Miklóst eddig még csak a háború zajai érték el, bár az is lehet, hogy csak bagatellizálni akarta helyzetét édesapja előtt: „Srapnellek robbanásainak, végigélvezése ellenében megízlelhettem a szerb tyukokat, körtét és kukoricát. Az ágyuk napok óta éjjel-nappal dörögnek. 200 koronát Vlasenicán¹⁰⁹ feladtam. Ide rendesebben jár a posta, de egy hét mindenestre kell hogy megkapjam leveleiket. Szarajevoba és Han Pjesakba¹¹⁰ ment értesítés postánként, remélem hogy mihamarabb megkapjuk. Az idő kedvező, bár a meleg és por lefogyasztott. Egyéb baj nincs.”¹¹¹

Szeptember 12-én elmasfroznak a 29-es bakák is a fővárosból, Hudra János őszinte, keserves kétségbeesésére, amely átüt búcsúlevelén is: „...regel 8 orakor mentünk el

¹⁰⁶ Nem tudni, hogy Engel valóban valamiféle öncsonkításra és így leszerelésre gondolt-e: a katonai szolgálatból szabadulni igyekvők száma és ezzel kapcsolatosan a betegségek színlelése, betegségek előidézése nagy mértékben megszorodott. Míg a háború kezdetén a löfegyverekkel okozott öncsonkításokról, kéz-, láb átlövésről olvastunk és hallottunk sokat, később ez divatját multá – nem utolsó sorban a drákói megtorló intézkedések miatt – s helyébe különböző vegyi anyagokkal, maró növényi és állati részekkel vagy az azokból előállított készítményekkel okozott öncsonkítások léptek. *Jakabházy Zsigmond: Az öncsonkításra fölhasznált gyógyszerismereti anyagokról.* In: Közlemény a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Gyógyszerismereti Intézetéből, 1917. In: <http://epa.oszk.hu/01400/01496/00030/pdf/319-332.pdf> (letöltés: 2014. július 8.)

¹⁰⁷ 87.74.9/KE – 1914. szeptember 9.

¹⁰⁸ 15501/Em – 1914. szeptember 10. – Kozeschnik János a nyíregyháza-sóstói hadikórházba került, ide ír neki 1914. december 9-én Pepi bátyja (15574/Em) és sógora, Horváth István is (1914. december 30. 15577/Em), ő is innen ír 1915. március 16-án nejének a „schweizi lak 5 szobából” (15578/Em). Az 1. honvéd gyalogezred 16. menetzászlóaljának II. század 2. szakaszába beosztott Kozeschnikből örvezető, majd káplár lesz, a táv-író tőrszosztaghoz osztják be. Kálváriája azonban csak most kezdődik. 1915. május 24-én az olasz harc térre kerül az ezreddel, részt vesz a karinthiai harcokban, az Isonzó-csatákban. A Monte San Michelén indított olasz támadás és az árkok egy részének elfoglalása során „Én egészséges állapotban Olasz hadi fogságba jutottam” – írja még aznap, 1915. december 8-án Nuszbaum János barátjának és saját nejének (15485/Em, 15580/Em). 1916 áprilisában fogsága helye Civitacastellana, Róma (15500/Em), május végétől Santa Maria Capua Vetere, 1917 januárjában Nápoly (15477/Em), februárban már Padula (Certosa) di Salerno (15472/Em), kb. júniusra átkerül a szicíliai vittoriai hadifogolytáborba, állami munkára, útépitésre (15464/Em). Ezt követően „11 hónapig Albániában voltam munkán, ahol irto sanyaru volt az életem, de már el mult” – írja 1919. június 2-án (15509/Em). 1919 júliusban Cassinóban a tiszt táborban pincér (15493/Em, 15496/Em). „Biztos hogy ebben a hónapban haza szállitanak. Gondolhatod milyen nagy az öröm négy év után.” Ugyanezen a lapon ceruzás rájegyzés: „1919. X. 1. haza jöt a férjem.” (15475/Em). Felesége 1915-ben a I. ker. Domb utca 14-ben, 1917-ben az Úri utca 4-ben, 1918-ban a II. ker. Ápolda (ma Fiath János) utca 10-ben lakott három gyermekükkel, Karcival, Etzivel és Ilikével. *Derednő Ödön: Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma.* Budapest, 1939. 42–90. o.

¹⁰⁹ Vlasenica: ma Bosznia-Hercegovina. 1878-tól a Monarchia egyik katonai állomáshelye, itt állomásozott a 62. „Ludwig III. König von Bayern” magyar gyalogezred I. zászlóalja. <http://de.wikipedia.org/wiki/Vlasenica> (Letöltés: 2014. június 9.)

¹¹⁰ Han Pijesak: kisváros mintegy 60 km északkeletre Szarajevótól, ma Bosznia-Hercegovina. http://de.wikipedia.org/wiki/Han_Pijesak (Letöltés: 2014. június 9.)

¹¹¹ 86.255.102/KE – 1914. szeptember 11.

budapestre hált kedves jó párom mán ne vár levelet pestre hanem majd írok ahová menek hált kedves jó párom neijegy meg majd meg segít az isten és mond meg ídes apámiknak is és az levelet meg kaptam az ídes apámikit is tisztelem ökötis tisztelek mindenkit tisztelek kedves jó párom az isten segicsen meg téged és engem is isten ágyon meg kedves kislányomatis isten ágyon kedves aranyos jó párom ölelek csokolak kedves anyuskám az sírig Hudra János menekmán...” Legkisebb lánya, Terézia egy hónappal később, 1914. október 13-án születik meg, édesapja pedig bevonulásának egy éves évfordulója után 15 nappal esik el úgy az olasz fronton, hogy még az ezredtörténetben sincs nyoma.¹¹²

Knapovics Árpád eközben Przemyslnél a postáját veszi számba, s rávilágít több, széles körben elterjedt, praktikus szokásra is: a levélküldeményeket írója sorszámozza azért, hogy látni lehessen, melyik vészett el útközben; a fronton levő viszont egyszerre több lapot is felad annak érdekében, hogy egy biztosan célba érjen – életjelként. „Értesítlek hogy ez idáig még ma csomagodat amit másodszor feladtál még nem kaptam meg és tudatlak fiacskám a leveleldről hogy a folyó hó 11diki leveledben amelyben írod hogy a 4~~4~~ lapot 2 levelet irtál ezt én nem tudom fiacskám megérteni hogy ezidáig én összesen 7 leveledet kaptam 5 kártyát és 2 levelet meg te meg már a 8~~adik~~ 8adik lapot számozod én használhizsem fiacskám hogy nekem csak akkor 1 lapom hiányzik azis csak folyó hó 4dik 11dik lapod közt hiányzik a 7 számu. Én meg utoljára folyó hó 12dikén irtam neked 3 lapot.”¹¹³ A kallódó posta csak szítja vágódását az otthon után: „...nagyon bánt engemet hogy én vagyok az a szerencsétlen hogy nem bírom meg kapni ugyan vannak itten többek is akik várják a csomagukat vagy a pénzüket. A barátom szerencsésebb volt mint én az már megkapta 8 dikán én még mindig várom hogy már mikor gyön és ha írsz írd meg hogy mitt csomagoltál a csomagba? hogy vannak a gyerekek? Egészségesek e és te hogy vagy és ne törd csak magad csak meg segít a jó Isten hogy viszont láthasuk egymást. Csokolak édes mindnyájtokat Árpád pá Panni Jusztí Sári Juci.”¹¹⁴ Ugyanezt a számadást végzi el Balássy Miklós is a déli harctéren,¹¹⁵ rá egy napra azonban hivatalos levelet kap, amely összezavarja. Értesítem, h. a 14109/1914 S. M. E. sz. rendelet szerint a 6233/1914 M. E. sz. rendelet¹¹⁶ alapján évidíja 1914. VII. végével megszüntetett és fizetés természetével bíró polgári letménye fejében évi 1200 K 1914. VIII. 1 től kezdve havi előleges részletekben a kincstári tartozás és bírói letiltások tekintetében a hivatkozott kormányre[nde]let intézkedéseinek szem előtt tartásával utalványoztatott. Erről t. atyját is értesítettem. Még egyszer minden jót szívélyes üdvözlettel Wrehovszky [Károly] s[egéd]bíró.”¹¹⁷

Az időben előrehaladva újabb dokumentum-típus tűnik fel. A Magyar Vörös-kereszt Tudósító Irodája által a 61 265/1914. sz. rendelet alapján portómentesen feladható rózsa-

¹¹² 2013.30.49/KE – 1914. szeptember 12. – Hudra 1914 szeptemberében a m. kir. 67. menetzászlóalj 4. század hadtápjához kerül a Temes megyei Homokosra, itt léptetik elő örvezetővé 1915 februárjában. Utolsó levele 1915. május 19-én érkezik (2013.30.98/KE). 1916. július 5-én a jászberényi árvaszék határozata szerint az olasz harctéren 1915. augusztus 18-án végrendelet hagyása nélkül elesett Hudra János lányai: Mária (szül. 1911.), Veronika (szül. 1913.) és Terézia (szül. 1914.) felett anyjuk, Hudra Jánosné szül. Dancsa Mária gyakorolja a gyámságot. 2013.169.1/KE.

¹¹³ 2006.499.2/KE – 1914. szeptember 16.

¹¹⁴ 2006.499.1/KE – 1914. szeptember 17. [postabélyegző].

¹¹⁵ 86.253.19/KE – 1914. szeptember 17.

¹¹⁶ Az említett rendelet a bevonult állami alkalmazottak részére biztosította a fizetésüket, lakáspénzüket vagy lakásukat, továbbá családi pótlékukat. *Nánási László: A magyar királyi ügyészség az I. világháború idején* (II. rész). *Ügyészek Lapja*, 2008/6. sz. 44. o.

¹¹⁷ 86.256.119/KE – 1914. szeptember 18.

szín, magyar koronás-postakürtös levelezőlap-formanyomtatványa – tudósítás sebesült vagy beteg katonáról – Klein Károly őrnagy, a 26. gyalogezred, a m. kir. 2/31. népfelkelő ezred parancsnokának hísi haláláról ad hírt. A címzett helye kitöltetlen, így nem tudjuk, hogy a hozzátartozók miként szereztek tudomást arról, hogy „elesett”.¹¹⁸

Weisz tartalékos hadnagy szeptember 20-án visszatér Przemyslbe, s megragadja az alkalmat a híradásra: „Az asztasovi¹¹⁹ – ... - lembergi ütközetekből ide kerültem vissza a régi helyemre Przemyslbe, ahol a sánczokban ütöttünk tanyát – a kiállott fáradalmak igen igénybe vettek – ha látnál meg sem ismernél a sok borotválás folytán – egy elég tekintélyes szakálam nőtt – úgy nézek ki mint egy orosz kozák – még össze tévesztenek és nem fognak lelőni...”¹²⁰

Egy budapesti kislány, Paszterkó Vilma az édesapjától az esztergom-kenyérmezei táborból kap levelet – az idősebb, 40 év körüli apa, a hadifogyók őrzésére ide rendelt I/III. hadtápszázalój 1. század 2. szakaszához beosztott Paszterkó József népfelkelő ugyanakkor külön lapon ír a feleségének is¹²¹ – friss még az elválás, szeretet és féltés árad a levélből: „Mi szerencsésen megérkezünk, még idáig nincs semmi bajom hál Istennek csak ép az hogy téged meg a mamát nem láthatlak minden nap – node ha továbbra is itt maradunk meg fogom írni és eljöttök talán szombaton. Most csak arra kérlek édes kis leányom légy gyöngéd a mamádhoz viseld neki is magadnak is nagy gondját legyetek erősek és bízzatok a jó Istenben...”¹²² – Paszterkó október 1-jétől novemberi frontra indulásáig a fertőtlenítő-barakokban tevékenykedik, első kézből tapasztalja meg a zárt közösségben, a hadifogyók közt elszaporodó élősdiak miatt villámgyorsan terjedő járványos megbetegedéseket: „... itt csak úgy hemzseg a féreg a fogyokban és a leghathatossabb védelem ellene a sűrű alsó ruha váltás és mosakodás.”¹²³

Zulawski őrnagy alakulatával augusztus 15–16-án érkezett meg Mostarba, Hercegovinába, ahol a vár védelmét látták el. Innen keltezi szeptember 22-iki híradását a Szerényi-családnak: „Már egy hónapja, hogy itt rovom nap nap után a karsztot, de hála a jó Istennek még eddig megsegítet mert nem ért semmi baj és bízom is a nagy Mindenhatóban, hogy ezután is meg óv. – A nagy diadalok úgy délen-nyugaton mint északon ide is eljutnak, és a még eddig nem lankadó nagy lelkesedést még csak fokozzák.”¹²⁴ – Utolsó békés napjait

¹¹⁸ 72.246.1/Em – 1914. szeptember 20.

¹¹⁹ Helyesen: Staszów, Lengyelország – a város, vasúti csomópont Krakkótól 120 km-re északkeletre.

¹²⁰ 2001.213.3/KE – 1914. szeptember 20. – Weisz Béla a hegymászó, Tátra-kutató késmárki cipser testvérpár, Zuber Oszkár (1896–1945) és Frigyes (1893–1916, galíciai front) hűgát vette feleségül. Főhadnagyként Przemysl-nél került 1915-ben hadifogságba. Május 3-án már Solikamsk-ból (Permi körzet) készül az Irkutzkig tartó 4000 km-es vasutazásra. (2001.216.26/KE), végül 1915 júliusától (2001.216.24/KE) 1917 végéig Csitában, Pjescsankában (Peschanka, Bajkálöntúli terület) raboskodik. (2001.216.1/KE) 1919-től, 1920. február 8-án Vlagyivosztokból (2001.216.27/KE) ad életjelet. További sorsa ismeretlen.

¹²¹ 2000.41.4/KE – 1914. szeptember [21 k.]

¹²² 2000.41.5/KE – 1914. szeptember 21. – Paszterkó József népfelkelő 1914 katonáskodásáról, nisi és asinarai hadifogságáról, 1916. január 13-iki haláláról részletesen: *Pollmann Ferenc: A Bokréta utcától a Szamárszigetig. Paszterkó József első világháborús levelei.* In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 8. Budapest, 2005. 119–127. o.

¹²³ 2000.41.8/KE – 1919. október 4.

¹²⁴ 73.266.1/Em – 1914. szeptember 22. – Zulawzky (Zulawski) Béla (1869–1914) őrnagy a MAC versenyzőjeként és cs. és kir. századosként az 1908-as londoni olimpián hat győzelemmel egyéni második helyezést ért el kardvívásban. A cs. és kir. 38. gyalogezred tisztje volt. A cs. és kir. bécsúj helyi vívó- és tornatanári tanfolyam sikeres elvégzése (1896–1897) után 1897–1898-ban a kőszegi cs. és kir. katonai alreális-kola magyar nyelv-, torna- és vívótanára, illetve osztálytisztje lett. Mozgósításkor a cs. és kir. 69. gyalogezred népfelkelőihez vezé-

töltötte ekkor itt. Néhány napon belül félzászlóaljával az avtováci körzet parancsnoksága alá osztották be, ahol a falvakat védték a montenegróiak sorozatos betörései ellen. Október 27-én reggel kemény kézitusába bonyolódtak az ellenséggel, akiket estére sikerült csak visszaszorítani. Ebben az ütközetben kapott súlyos haslövést Zulavszky Béla őrnagy, s sebesülése után néhány órával az avtováci kórházban meghalt.¹²⁵

Forgács Loránd hadnagy a 38-asoknál a harcok szünetében meglepően bőbeszédű levelet ír bátyjának, Ambrusnak a harcok szünetében. Kiderül, hogy több cikket írt, ugyanakkor erősen foglalkoztatja anyagi helyzete: évi részesedését csökkenteni látja, befektetését félti a Hermes Magyar Általános Váltóüzlet Rt-nél. „Errefelé nagyon örülünk az északi híreknek és én szerintem nincs messze az idő, mikor még Románia is mellettünk fog fegyvert. Akkor aztán vége a muszkának. A szerbekről rövidesen ismét fogtok valamit hallani, persze ez szintén sikerünket fogja igazolni. A sorsunk igen jó és már jobbat nem is kívánunk. Általában úgy vélem, hogy még egyszer döntően azért vágjuk a rációkat aztán erre végeztünk. A földkunyhóm kitűnő és már már az esőt sem engedi át. Csak írj tovább is szorgalmasan, mert ez jól esik nekem.”¹²⁶

Mialatt Nagy Zsigmondné – alaptalanul – aggódik két fia hogylétéért, Sűrű János és felesége a gyulai, Békés megyei közkórház II. em. sebészetén ápolat öccsétől, Lászlótól kap saját kezűleg írt sorokat: „F. hó 19-én könnyebben megsebesültem a bal hátsó oldalamon srapel által, néhány hét múlva jobban leszek, ha komplikáció be nem áll. Haza is megírtam, nehogy fölöslegesen nyugtalankodjanak. Körülményhez képest jól érzem magam.”¹²⁷ Másnap a 68. gyalogezred IV. pótzászlóaljához augusztus 6-án már bevonultatott, a szerbek ellen Metkovicinél a nyolcnapos állóharcban¹²⁸ megsérült fiatalember bővebben is ír a helyzetéről, az átélt megpróbáltatásokról: „Budapest után az ország legjobb kórházában vagyok, itt még jobb mint Pesten, mert ez nincs még tulterhelve. Igen ügyes és szerencsés kezű a sebész főorvosunk. Egyetlen bajom van, mindig éhes vagyok, gyakran megesezt, csak három napban ettünk egyszer mivel sem időnk sem alkalmunk nem volt reá. Nyolczszor voltam tűzben, ebből kettő rettenetes srapel és gránát tűz volt, de sohasem voltam megijedve, most is nyugodtan nézek az operáció elé, azt hiszem nem lesz nagyon fájdalmas. Gyerkcöcöket csókolom Laci.”¹²⁹

Schupiter hadnagy Lembergtről északra feladott pénzküldeményére rákérdezve sejteti hollétét feleségének, újsághíreket szeretne, s bár úgy tudja, visszatérnek Magyarországra, hiányzik neki a családja: „...Dianát szivart cigarettát küldj sokat... Nemsokára Ma-

---

nyelték, századosként. „Mint a 69. gyalogezred őrnagya a 30. népfelkelő gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka volt és a déli harcúterén a montenegróiak elleni harcokban ottolta ki életét az alattomos golyó. Mindössze 45 éves volt” – írta róla az *Érdekes Újság*, 51. sz. 29. o. 1914. október 27-én halt hősi halált. Kőszegen van eltemetve. A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története (1910–18) és világháborús emlékalbuma. Szerk. *Crettier Ferenc*. Cegléd, 1937 43., 341. o. Az adatok átengedését Sallay Gergelynek köszönöm.

¹²⁵ Lásd az 53. jegyzetben hivatkozott munkát, 264. o. A Slepén-magaslat és Gat körül lefolyt csatában személyes bátorságával kitűnt Varga Jakab 9. századbeli szakaszvezető, aki Zulavszky őrnagyot sebesülten kimentette az ellenség kezéből.

¹²⁶ 75.92.1/L – 1914. szeptember 22.

¹²⁷ 88.50.1/KE – 1914. szeptember 23.

¹²⁸ *Udovec György*: Königráztól Litomeligi. A császári és királyi 68-as jászkun és a magyar királyi 10. Bethlen Gábor gyalogezred története. Budapest, 2007. 27. o. Sűrű egyik levelezőlapja szerző magángyűjteményéből: 82. o. (6. dokumentum)

¹²⁹ 88.51.1/KE – 1914. szeptember 24.

gyarországon leszünk. Újságot szalag alatt minden nap küldj. ... Ellának ki a tanítónéje? Hogy tanul? Kicsi fiam tud e már beszélni? Téli dolgokat bemented? Ribitzly bor hogy sikerült? Egy pár üveggel tégy félre, ha haza megyek megkóstolhatnám. Egyszer írnék neked, hisz neked van mit írni, nekem nem szabad. A kiszáradt fa helyett ültess egy szép barack fát. Ha Magyarországon leszünk lehet, hogy meglátogathatsz. Isten veletek a boldog viszontlátásig!¹³⁰ Egy nappal később, a cenzúramentes lehetőséget kihasználva, sietősen üzen feleségének Radosicéről.¹³¹ „Édes Anyuskám! A csizmát szivart cigarettát küldök okvetlen. Levelet nem kaptam a postánk igen rosszul működik. Azért írok. A pénzt megkaptad-e? Írj mindenről én elég jól vagyok. Többet nem írhatok mert a ki viszi siet Mezőlaborcra. Írj sokat sokszor.”¹³²

Balkay ügyvéd úr Kelenhegyi úti irodájába a 18. gyaloghadosztály szarajevói postagyűjtőhelye közvetítésével a cs. és kir. 12. tábori tüzérezred 1. ütegétől, Gosztonyi László hadapródtól érkezik egy némi jóakarattal hivatalosnak és vidámnak tekinthető bejelentés: „Igen tisztelt Ügyvéd Úr: – némi késéssel, – melyet remélem meg méltóztatik bocsátani, az adott helyzetre való tekintettel – szóval némi késéssel és egy füst alatt közlöm nagyságoddal, hogy amerikai tartózkodásomról visszatértem és hogy azon melegiben be is vonultam ezredemhez, amelynél azóta vidáman és harci kedvvel szolgálom a hazát. Addig is, míg alkalmam lesz személyesen tiszteltemet tenni Nagyságodnál, ez uton küldöm őszinte üdvözléseimet.”¹³³

A nagyvilág eseményeiről az újságokból akar értesülni Balássy Miklós is, aki egyszerre próbálja nyilvántartani az otthonról, Sopronból kapott híradásokat, s tisztázni a hátrahagyottaknak járó pénzek körüli helyzetet: „Újsághoz most nem igen jutok, előbb az egész posta a train útján nálam lévén, olvashattam, így kérnék néha-néha egyet küldeni. Még eddig náthám sincs de azért nem ártana, ha az egésznek már vége volna.”¹³⁴ Három nappal később pontosítja kívánságát, s a hadműveletek közti szünetet, valamint a szórványosan előforduló kolerás megbetegedéseket a befejezés jeleként teljesen félreértelmezi: „Az újságot [Az Újság, Világ, az Est] kettőt, hármat egy héten várom és kérem. Ez a közvetlen posta jól működik, persze Sarajevóban óriási volt a torlódás. 10.-e körül már csak sejteni lehet, hogy mire lesz vége, akkor aszerint kérem majd egyes dolgok utánam küldését. Itt talán a kolera is segít.”¹³⁵

¹³⁰ 2000.271.1/KE – 1914. szeptember 24.

¹³¹ Radoszyce, falu Lengyelország délkeleti részén, Mezőlaborctól (ma Szlovákia, Medzilaborce) kb. 16 km-re északkeletre, a Beszkid-hágó mellett

¹³² 2000.271.9/KE – 1914. szeptember 26. – Schupiter 1915 márciusától tartalékos főhadnagy, a m. kir. kombinált Ríffl honvéd gyalogezred 8. századának parancsnoka, időnként nagyon kemény bevetéseken. Feleségének 1915. szeptember 30-án érkezik a híradás: „...sietek Önt megnyugtatni, hogy kedves férje és barátom el sértetlenül kemény védekezés után orosz fogságba esett... Tudomására adom, hogy k. férje legutóbb megjelent Rendeleti Közlöny szerint legfelsőbb elismerésben részesült.” (2000.271.2/KE) 1915 októberében már megérkezik a krasznajarszki fogolytáborba (2000.272.4/KE), és végig ott is marad. A csóti leszerelő táborból ír Schesta József postai táv. felügyelő barátjának 1922. január 15-én, hogy értesítse feleségét: küldjön ruházatot, 27-én érkeznek Budapestre, ha nincs újabb megbetegedés: „Végre kiszabadultam abból a pokolból melyhez foghatót ember még nem látott.” (2000.271.1/KE) Két gyermeke a bevonulásakor iskolakezdő Ella és a kis Győző. (2000.272.18/KE)

¹³³ 73.281.1/Em – 1914. szeptember 25.

¹³⁴ 86.253.20/KE – 1914. szeptember 27.

¹³⁵ 86.253.21/KE – 1914. szeptember 30. – 1916 februárjától Balássy az ezredtörzsnél főhadnagy, ebben a rangban fejezi be a háborút, 1918-ban átkerül a cs. és kir. 83. gyalogezred kötelékébe, a III. géppuskás századhoz (82.6-1-28/KE).

Morvay igazgató úr a cs. és kir. 39. gyalogezred 4. tábori századánál szolgáló Bukovinszky Antal zászlóostól kap válaszlevelet: „Soraimra küldött szives szavaidat köszönettel vettem. Ezideig 3 ízben voltam zürben, de még ép vagyok. Ezidőszerint pihenünk, de hogy meddig azt nem tudjuk. Ujságkép csak azt írhatom, hogy egy ranggal emelkedtem, amit azonban szivesen elengedtem volna.”¹³⁶

Szeptember végén a cs. és kir. 63. gyalogezred 3. menetzászlóaljába beosztott Engel Kálmán – aki ezek szerint visszaretent az öncsonkítástól vagy az érte járó büntetéstől – még Besztercéről válaszol a pesti asszony-rokonnak: „lapját őszinte örömmel vettem s igazán átérzem szegény Bicinének rettegését. Bizony az egész háboru idejére egyebünk a reménynél nem marad s talán K. Bice is némi vigaszt fog ebben találni, mert hiszen biztosan tudom, hogy az csak mese, hogy az oroszok oly rosszul bánnának foglyainkkal, különösen miután tudják, hogy mi hogy bánunk a mieinkkel. Hiába, a háborúnak nincs kesztyűs keze. Mi még mindig itt ragadtunk, de miután beosztásunk már megvan, több mint valószínű, hogy holnap vagy holnap-után megyünk. A k. Gyerekeket s Magukat szeretettel csókolja Kálmán.” S az utólagos ceruzás rájegyzés a megszólítás mellé: „Holnap megyünk!”¹³⁷ Az ennek öröme rendezett mulatozásnak egy ismét Engel Kamillának címzett, aláírásokkal megtűzdelt tábori lapon állítottak emléket: „A búcsú estén legsziv. üdvözetünk Csókolja K. Mindanyi. Kálmán. Holnap indulunk! Direktio N.-Várad”¹³⁸

Morvay Győző igazgató fia, Szilárd még nem vonul be, otthonra kapja Nagyszebenből a 12. nehéztarack hadosztályhoz beosztott Wessely Antal egyéves önkéntes sorait: „Kedves Stanci! Mint látod még mindig Nagy-Szebenben vagyok és alkalmasint csak október első napjaiban indulok. Az élet itt a szászok és román lakta vidéken nekem nem a legjobb. No de nem tart sokáig. Pár nap még és vagonról fogok írni neked. Egyszer azért ha írsz úgy írj rögtön hogy leveled még megkapjam. Mi hír az ottani fiukról. Írj! Ha időm engedi levelet írok majd még. Tóni”¹³⁹ Rá hét napra újabb levélpapot küld: „Megkaptam leveled épp jókor mert ma este 6-án indulunk. Reggel még normálisan folyt minden gyakorlat ½11kor délelőtt jót a parancs – indulni. Most pedig pakolok és megyek a kaszárnyába. Hogy hova nem tudom csak egyet – hogy a harctérre... Él boldogul!”¹⁴⁰

Október 5-én, az újabb szerbek elleni támadás hangulatában Forgács Loránd minden eszközzel igyekszik bátyjával teljesen egyenesbe hozatni pénzügeit: „...mégegyszer megkérlek, hogy fizess ki (a papától kérsz pénzt) a Hellernél és Irmánál levő adósságaimat,

¹³⁶ 73.282.1/Em – 1914. szeptember 28. – Miután a rohatyni csatában, majd a második lembergi csatában, végül a San folyó mögé való visszavonulásban is részt vettek, a hatalmas veszteségeket szenvedett, kolerajárványtól sújtott alakulatot visszavonták Laborcrévébe, majd Sztropkóra. Bukovinszky Antal hadnagy a pihenőt követően 1915. májusától Galiciában vesz részt a küzdelmekben (73.314.1/Em), majd májustól „...a hőmezők által borított hegyek közt, sziklatömbök védelme alatt esemény nélkül elég kedélyesen töltjük napjainkat. A harci vágytól hevülő olaszok nem nagyon mutogatják magukat. – Ugy látszik lehütötte őket a hőmező!” (73.319.1/Em) „...legújabb foglalkozásom terepkutatás, árokkerítés készítés, földmunka-vezetés... éjjel kell végezni.” (73.329.1/Em) 1915. októberétől a doberdói frontra kerül (73.343.1/Em) „Mostani helyem egyike a legzajosabb harctereknek. Kopár, köves és vízszegény helyen vagyunk... Ágyudörgés mellett alszunk és kelünk.” (73.352.1-1/Em) – Bukovinszky Antal a 3. Isonzó-csata utócsatározásaiban, San Martinonál hadnagyként halt hősi halált 1915. november 6-án. Lásd a 76. jegyzetben hivatkozott munkát, 25–191., 397. o.

¹³⁷ 87.74.11/KE – 1914. szeptember 29.

¹³⁸ 87.74.10/KE – 1914. szeptember 30.

¹³⁹ 73.267.1/Em – 1914. szeptember 30.

¹⁴⁰ 73.268.1/KE – 1914. október 8. [postabélyegző]. Wessely Antal sorsáról *Körömi* 1987. 244. o. annyit ír, hogy elesett.

valamint érdeklődj a Hermesnél, hogy mi ujság s hogy mi van a renumerációval. Tudd meg azonkívül, hogy lehet m. kor járadékot kapni? Deutschnél levő tartozásom (k 850-) 1-én jár le, melyet szintén rendezni óhajtok, nagyobb lefizetéssel... A mi részünkön most 10 napig csönd.”¹⁴¹ Két nappal később a választ ismerve megerősíti: „...kérlek, hogy fizesd ki Hellert és Irmát, mert nem akarok kamatot fizetni hiába. Elsején jár le Deutschnál 850 – k. melynek rendezéséről még írni fogok... A Hermest ne hanyagold el. A mamának ma bővebben írtam. Terád haragszom kissé, mert keveset írsz, pedig a postámban a te leveleidet olvasom először... Ki lett a Hermesnél az új igazgató? Ezek a dolgok még itt is érdekelnek. Mit szólsz a járadék vásárláshoz? Választ kérek mindezekre tőled mielőbb.”¹⁴² A levelezés megélénkül, a hazuról kapott pénzügyi hírek azonban elkésesítik: „Ma rossz kedvem van, mert darás hó esik és a talaj ezért borzalmas. Ezenkívül (?) egy kollegám értesít, hogy a Hermes novembertől csak fél törzsfizetést fog adni, minden nélkül, (évi 1400- kor.). Ez még borzalmasabb, sőt disznóság rajtunk élösködni, akik életüket áldozzuk ő értük.”¹⁴³ Az időjárás javultával azonban a fiatalember kedélyállapota is helyrejön: „...te hir nélkül is tudsz mindig olyanl szolgálni, ami engem érdekel. Itt ma gyönyörűre változott az idő, úgy hogy kijelentettem Ambrózi Estván dineremnek hogy nem is akarok innen elmenni, mert ily jól és olcsón sehol sem lehet élni. Most már hetek – Alfréd érkezése – óta nem vagyunk tűzben, kis sárkunyhóm is van már és olyan idillikus erre minden. (E dolgokra különben még nyomtatásban visszatérek.) ... Vennék a papa nevére 5000 – kor. járadékot (ca. 3500.– kor.) 72.- árfolyamig, 1000 – kor. lefizetése mellett a Hermesnél. Érdeklődj lehet-e?”¹⁴⁴ Október folyamán a 38-asok a Drina-átkelés részeként magaslati pontokat foglaltak el. November 6-án erősen kiépített állások ellen, gyilkos géppuska- és tüzérségi tűzben kezdték meg az éjszakába, sőt másnapra átnyúló győztes harcot a Sveti Petar-i útmagaslat elfoglalásáért. Ebben a támadásban halt hősi halált 52 társával Forgács Loránd, „az ideálizmussal eltelt, bátor, fiatal tiszt.”¹⁴⁵

Október 10-én már Szolnokról jelentkezik Sűrű László, a sebesült: „A küldött 50 koronát megkaptuk. Igen jól esik, hogy most, mikor ilyen nehéz idők közvetlen részesei vagyunk, segítségül jöttök. Bár hála Istennek, még van annyi kitartásunk, hogy sokáig nem fogunk szükségét szenvedni. Tatám a napokban beszélt a főjegyzővel s ígérte Gyula után mivel családfenntartónak van bejelentve, napi 1 korona segílyt fog kapni. Én nekem pedig a betegség tartamára naponként 2.16 Kor. jár, mit majd a hó végén kérni fogok. – Az orvos véleménye szerint a tulajdonképeni seb csak most kezdődik a gyógyulás betart legalább is december végéig, mivel lőcsatorna össze van roncsolva u. is az ólomgolyó nem furva halad!”¹⁴⁶

¹⁴¹ 75.93.1/L – 1914. október 5.

¹⁴² 75.94.1/L – 1914. október 7.

¹⁴³ 75.95.1/L – 1914. október 8.

¹⁴⁴ 75.96.1/L – 1914. október 17.

¹⁴⁵ Lásd a 91. jegyzetben hivatkozott munkát, 192. o., a tisztí névsorban: 280. o., fényképe 284. o. Poszthumus kiténtetését, a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítményekkel és kardokkal 1918. július 14-én küldik el édesapjának, Forgács Lajosnak. (75.128.1/KE)

¹⁴⁶ 88.52.1/KE – 1914. október 10. – Sűrű János és felesége, Etel László öccsüktől a következő levelet már a 68. gyalogezred 12. század I. szakaszától, Prágából kapják 1915. július 7-én: „...a napokban voltam oros [!] viziten, alaposan megvizsgál, azt mondja: »Makkegészséges«, harctéri szolgálatra teljesen alkalmas.” (88.53.1/KE)LászlódecemberigPrágábanmarad, 1916. március 29-én már Volhíniában állomásoznak, ott ülik meg a húsvétot is. („Húsvét vasárnapja kellemes emlék lesz örök időig. A muszka szomszédal mi, a legénység fegyverszünetet kötöttünk. Kimentünk a drótakadályig, sőt egyesek azon is túl, a muszkák szintén, barátságosan

Október 14-én „Révay József főgimnáziumi tanár úrnak Hazafias üdvözléssel Késmárk”-ra kézbesíti a posta a 9. honvéd gyalogezred 1. pótszázadához bevonult egyéves önkéntes, Komjáthy Béla lapját: „Szívélyes üdvözlémet küldöm szeretett Tanár Úrnak s kedves barátainak. Elszakított a sors, pedig de szerettem volna utolsó évemet Késmárkon tölteni! ... A katona élethez már hozzászoktam. Krausz Márton is itt van velem egy laktanyában, de külön szakaszban, ugyszintén Gaal Sándor is.” – Révay a rájegyzés szerint még aznap válaszol a lelkes tanítványnak.¹⁴⁷ 22-én az említett Krausz Márton is ceruzát ragad: „Nagyon szépen köszönöm a Tanár Úr üdvözlését egy kicsit restellem magam, hogy előzőleg nem írtam... az volt a tervem hogy lefényképeztetem magam levelezőlapra és küldök egy egy drbot az osztálytársaimnak és a tanár uraknak de bizony ez meghiusult mert annyi időm sincsen hogy ezt megtehessem, minden nap annyit kell tisztítanom, hogy azt sem tudom mihez fogjak előbb, aztán a legnagyobb baj az hogy ebzárlatok vannak a kolera miatt és ilyenkor ki sem szabad mozdulni a laktanyából. Én nem szeretném beadni az okmányaimat az iskolaév végén és így több mint valószínű hogy a népfelkelőkhoz kerülök.”¹⁴⁸

Október 19-én Knapovics őrzető már a télre készül: „...ha esetleg a csomagot nem adta fel légy szives a teveször kabátomat kimosni és azt bele pakolni mert erre egető szükségem volna rá itten ha esetleg feladtad már akkor légy szives újból egy csomagot feladni és ezt bele tenni de jelzem nem csak a kabátot füstöltzalona sütemény okvetlen legyen benne mert ennek mindnek van itten hele. A fatertol kaptam egy levelet a melyben értesít hogy ő részéről folyamodval [!] van a miniszterurnál az állami segély ez egész heles dolog töletek csak ne hagyatok.”¹⁴⁹ Ugyanakkor igyekszik szívósorítóan emlékezetben tartani a családi ünnepeket is: „Bocsás megfeledeztem becses névnapod alkalmából fogadjad fiacskám legforróbb kívánatomat hogy a jó Isten engedje meg minél előbb erővel és egészséggel tarcsuk meg kedves családunkal együtt névnapodat... október 7-iki nap lesz talán életemnek a legnevezetesebb napja első sorban a te névnapod volt másodsor talán te is olvastál rola az újságokban ha nem olvastál rola légy szives vedd meg a 19diki Pesti Hirlapot vagy Az Estet abban benne lesz részletesen hogy mi történt itten Siedliska erődjei alatt Október hatodikáról hetedik viradójára ebben egy kicsit nekünk is emlékezetes lesz élményeimet ha a jó Isten hazaenged előszoval fogom elmondani. Csak röviden írok itten egy pár szót hogy a Muszkáknak többet nem lesz kedvük megtámadni Presmysl [!] várát pláné Siedliskát...”¹⁵⁰

---

paroláztak dohánnyal kínálták meg egymást. Ezt a lapot a dekung tetejéről írom...” 1916. április 25., 88.58.1/KE) 1918. augusztus 29-én „...mult vasárnap nagyszerű kiránduláson voltunk, egy talján hegyet másztunk meg, elvoltam fáradva mint egy kutya...” (ekkor a 10. tábori vasútszázadnál van, 88.59.1/KE) További sorsáról nem tudunk. Testvérei, Antal (88.61.1/KE) és Dezső is (88. 63.-64., 66.1/KE) részt vettek a Nagy Háborúban.

¹⁴⁷ 2001.215.9/KE – 1914. október 6.

¹⁴⁸ 2001-215.8/KE.

¹⁴⁹ 2006.499.8/KE – 1914. október 19.

¹⁵⁰ 2006.499.9/KE – 1914. október 26. – Knapovics Árpád tizedes az 1915. június 12-i przemysli repülőpostával kiküldött cenzúrázott, agyonolvasott próbetűs tábori levélapja szerint jól van, kéri, hogy név szerint felsorolt társairól felesége értesítse a bajtársak családtagjait. (2006.500.1/KE) Az erődrendszer feladásakor orosz fogságba esik – először németül Kievből, 1915. március 20. postabélyegzéssel ír: még él és Moszkvába mennek. Április 23-án Mervből ad életjelt (2006.501.2/KE). 1916. januárjában Asztrahanyból írat németül (2006.501.11/KE) és néha magyarul is (pl. 1917. december 15., 2006.501.25/KE). 1916. április 18-tól Martinovkából, (Szmolenszki kerület) ír, ahol földmunkán van., 1916. júniustól Nyizsnyij Lomovban raboskodik, 1917 januárjától Golitsynből (Oroszország, Penzai terület) ír (2006.501.31, 41/KE), innen 1918. januárjában visszaviszik a táborba (2006. 501.46/KE), 1918. február 28-án Rohatinből (ma Nyugat-Ukrajna, Rohatyn) a német drótakadályok átlépése után vesztegzárból ír a feleségnek. (2006.501.47/KE). Feltehetőleg hazatért.

Október 30-án este Balássy Miklós is tollat fog: „Kedves Béla, Délutáni postám megérkezése után este bontom fel levelezésemet. hogy egyrészt evvel is rövidítem az éjszaka hosszú voltát, másrészt másnap már reggel 7 órakor összeszedik s viszik a zászlóaljhoz a postát s onnan 8 órakor a brigádhoz, amelytől 10 órakor megy a kocsí. Köszönöm szíves értesítését böröndömet illetőleg. Tudomásul vettem Apám tegnap vett soraiból is a csomagok földadását, holnap talán it lesznek. Ugy tudom pedig hogy már péntek óta vehet föl csomagot a posta. – 26-i sz. tőled megkaptam, 25-i Az Ujságot detto. Köszönet értük. Ugy látszik az első (8.) Tagblatt és 22-i Az Ujság nem jöttek meg. A már jelzett ok miatt valószínűleg nem tudták kié. Éleستől hallottam eddig felterjesztésemről. Egyebet nem tudok róla. Jókívánatokat köszöni Miklós.”¹⁵¹

Tallózásunkat a korai világháborús tábori levelezőlapok közt a Czimerer-család sorsának alakulásával zárjuk. A fiútestvérek közül a harmadik, István ekkor már javában szolgál a harctéren, innen ír Szolnokra Gyula öccsének: „X/20an keltezet soraitokat köszönettel vettem értesültem belőle hogy sorozatra mész tehát vigyáz ha be válsz jó katona légy. Ami engem illet Hála a jó Istennek jól vagyok pláne azota hogy Prsemisl felszabadult az ostrom alul azok igazán felejthetetlen napok voltak iszonyu Schrapnelhulás közt dolgozni de az már elmúlt csak hidegek kezdenek leni es nem birunk hozá jutni semi féle szesz félékhez alig várom hogy a feleségem csomagot küldjön. Szervusz Csokolok mindnyájatokat Pis-ta.”¹⁵² A keltezés helye, Pralkowce a przemysli erőrendszer VII. sz. kiserődje, amelyet majd az 1915-ös ostrom végén részben lerombolnak. Hogy e második „felejthetetlen” időszakot is ott vészelte-e át Czimerer István, arról már nem szól a családi krónika.

***

Összegzésül tekintsük át, mi szűrhető le az első néhány hónap tábori levelezőlap-ter méséből.

A XIX. század második felében, a XX. század elejére a magáncélú levelezés a középosztály társadalmi érintkezésének állandó elemévé vált, s a szokás jelentős mértékben elterjedt az alsóbb társadalmi rétegek körében is. 1910-ben már a népesség 6 évnél idősebb rétegének 68,7 %-a tudott írni-olvasni.¹⁵³ Az írásos kontaktus szabályainak elsajátítása az iskolai nevelés felelőssége volt, használata a társasági viselkedés és illemtan fontos elemének számított. A világháború kitörésekor a tábori posta révén a levelezés – nyílt tábori levelezőlapon, vagy otthonról érkező levelek formájában – mindennél jobban uralta a katonák és a hátszágban maradtak kapcsolattartását.

A magánlevél – amely jórészt korlátozott terjedelmet kínáló tábori levelezőlapon realizálódott – szerkezeti felépítését szigorú elvárások határozták meg, stílusát az oktatási

¹⁵¹ 86.253.9/KE – 1914. október 30. este.

¹⁵² 73.145.1/L – 1914. október 31. – A családdal kapcsolatban a fentiekén kívül egy szinte olvashatatlanságig elmosódott írású képes levelezőlap maradt fenn, amelyet Czimerer István fiainak, Sanyinak és Lacikának írt Krasnostawból (Krasnystaw, Lublin mellett, Lengyelország) 1916. március 5-én, s amelyen a cs. kir. 27. vasút parancsnokság bélyegzője szerepel (73.147.1/L), valamint a pestszentlőrinci román parancsnokság igazolványa; amelyben Czimerer Gyula Budapestre utazását engedélyezik 1919. szeptember 3-án (73.274.1/KE).

¹⁵³ *Edvi Illés Aladár – Halász Albert: 1920 – Magyarország gazdasági térképeiben.* (4., bőv. kiad.) Budapest, 1920. 19. lap-pár.; Könyvtár-szócikk (*Kreutzer Andrea*) 383. o. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. *Szűj Jolán.* Budapest, 2000.; *Kreutzer Andrea: Sajtó, könyv, könyvtár, papírelállítás az I. világháború idején.* In: Boldogtalan hadiidők ... 1914–1918. Szerk. *Ravasz István.* Budapest, 2004. 268. o.

intézményeken kívül élethelyzet-sablonokhoz igazodó levélmintákból, illetve ezekből összeállított gyűjteményekből lehetett megtanulni.¹⁵⁴

A levlapok nagy része közvetlen hozzátartozó szülőnek, vagy házasártnak, rokonnak, esetleg jóbarátnak szólt, vagy épp őáltaluk íródott. Általában a bevonulás után, még a hátszobában – esetleges találkozásokkal tarkítva –, majd már a fronton keletkeztek vagy oda érkeztek. A katonák közül sokan hadilábon álltak a betűvetéssel, írásra csupán a mozgósítás és behívásuk, családjuktól való elszakadásuk, azaz egy rendkívüli élethelyzet készítette őket. Rádásul papírra vetett, időtálló üzeneteiket – úgy, hogy közben a nyílt levelezőlap miatt már eleve öncenzúrárt gyakoroltak – gondosan, mindig a cenzúra szem előtt tartásával kellett megfogalmazniuk.

A tábori levelezőlapok szövegstruktúrája általában az alábbi sablonhoz igazodik:

– megszólítás – mai fölnek néha lekezelőnek tűnnek („Édes Anyuskám!”, „Édes fiacskám Juszt!”, „Kedves kis Mámikám!” – ezek mindegyike a feleség megszólítása). A vidéki közegben sokkal tradicionálisabb: „Tisztelek kedves párom”.¹⁵⁵

– Jókívánság, az egészségi állapotról való tudósítás, illetve tudakozódás: „jó egészséget kívánok én egészséges vagyok” „Hogyan vannak valami bajok. Mink szerencsésen megérkeztünk nincs semmi bajom.” „...sokjo egéséket kívánok nékem van mer nics semi bajom” „...én hálál istenek egészséges vagyok amit neked is szivemből kívánok”.¹⁵⁶

– A kapott levelek nyugtázása, a rájuk való hivatkozás vagy azok elmaradását panaszoló formulák, „Majdnem mindennap írtam, de ugy látom semmi sem jutott kézhez mert semmire feleletet nem kaptam”; „mán 3 levelet írtam de még nem kaptam egyetse háltha meg kapod írjá röktön”; „nagyon sajnálom, hogy irtam és nem kapták meg mongya a feleségem”.¹⁵⁷

– A levél tulajdonképpeni tárgya (konkrét közlések, tudósítások): minél képzetebb, iskolázottabb volt a levél szerzője, annál szerteágazóbb lehetett a téma, ide kerül(het)tek az egyéni megnyilvánulások, üzenetek: leggyakrabban a családdal kapcsolatos közölnivalók, esetenként a gazdálkodás, pénzügyek, a harctéri apróhírek. A hétköznapi lét teendői, a család megtartó ereje itt érhető tetten leginkább: „Ribitzly bor hogy sikerült? Egy pár üveggel tégy félre, ha haza megyek megkostolhatnám... A kiszáradt fa helyett ültess egy szép barack fát.” – írja Schupiter hadnagy Rákospalota-Istvántelekre feleségének. „...hát marika keresete regel mikor felébredt monta e hogy hoválet mán ídes apám” – tudakolja Hudra János háromesztendő kislánya reakcióját.¹⁵⁸

– A búcsúzás, aláírás. Távolsgártartóbb az ismerősök között: „Szívélyesen üdvözlő őszinte híved: Bartos.”; az ismerősi körnek is nyilvános leveleknél szokványosabb: „Mindnyájukat öleli Miklós”; „Igaz mély tisztelettel és kézcsókkal rokonotok Béla. Sándort, Sanyit, Margitot csókolom.”; „Csókol szeretettel Árpádod”. A közvetlen, gyerekfüllel és végighallgatható írás sokkal érzelmesebb: „Isten veletek, ne aggódjatok a Jó Isten megsegít ölel csókol szerető Apukátok.”; „A Gyerekeket meg csokolom milliószor és neked külön pár millió csók a papuska”; „Isten veletek a boldog viszontlátásig ölel csókol Apuskátok”.

¹⁵⁴ Részletesen lásd: *Hanák* 1973. 75–82. o. Ugyanitt a levelek struktúrájáról: 82–84. o.

¹⁵⁵ 2000.271.11/KE, 2006.499.3/KE, 2000.41.4/KE.

¹⁵⁶ 2013.30.43/KE, 2002.432.1/KE, 76.76.1/Em, 2013.30.47/KE.

¹⁵⁷ 81.158.6/KE, 2013.30.44/KE, 76.76.1/Em.

¹⁵⁸ 2000.271.1/KE, 2013.30.46/KE.

A hagyományos, paraszti közösségnek szóló levélből viszont nem maradhat ki senki: „tiszelek kedves jó két kis lányom tiszelek mindenkit tiszelek kedves jó párom csokolak az sirig az te férjed Hudra János” – szinte mantra-szerű a családtagok felsorolása: hátha a varázslat közelebb hozza a viszontlátást.¹⁵⁹

Szem előtt kell tartanunk, hogy a szabványosított, 14×9 cm-es tábori postai levelezőlap elrendezése, az írásfelület behatároltsága eleve korlátozta a mondanivaló mennyiségét. Látunk viszont arra is példát, hogy több lap egyszerre, egy alkalommal történő elküldésével „növelik meg” az írásfelületet. Nem jellemző a sorok sűrűsödése a levél vége felé, annál inkább a szövegközlés átnyúlása a feladó rovatba, illetve a bélyeg helyére, vagy a szövegmező apróbetűs körbeírása. A margó, a sortáv, a bekezdések többnyire áldozatul estek a közlésvágynak, csupán az értelmiségiek tartották magukat úgy-ahogy ezekhez az előírásokhoz.

A keltezés a levelek kezdősorába került, ha került. Különösen az első időkben a levélírók egy része nem ismerte fel a datálás jelentőségét a folyamatos kapcsolattartásban. Később, hogy a levelezés intakt maradjon, sokan a számozást választották (akár piros ceruzával, akár tollal az elküldéskor beszámolták, vagy beérkezéskor ráírták a kézhezvétel dátumát).

Érdekes, hogy a postai küldemények s ezért a levélváltások témái közt is milyen fontos helyet foglalt el a napilapok kézhezvétele, olvasása. Az *Ujság*, *Az Est*, *a Világ*, *a Pesti Hírlap*, az *Érdekes Újság*, *a Tolnai Világlapja*, ha nem is rendszeresen, de eljutott a családtagok közvetítésével (előfizetése révén) vagy a kiadó adományaként¹⁶⁰ a frontokra, egyszerre elégítve ki a kommunikációs és információs éhséget. „Újsághoz most nem igen jutok, előbb az egész posta a train útján nálam lévén, olvashattam, így kérnék néha-néha egyet küldeni” – írta szeptember 27-én Balássy zászlós a barátjának. „Újságot szalag alatt¹⁶¹ minden nap küldj” – kérte Schupiter hadnagy a feleségét.¹⁶² De a siedliskai események híret is Knapovics Árpád az újságban látta viszont, azok tanulmányozását javallja feleségének is. „...talán te is olvastál rola az ujságokban ha nem olvastál rola légy szives vedd meg a 19diki Pesti Hírlapot vagy Az Estet abban benne lesz részletesen hogy mi történt itten Siedliska erődjei alatt Október hatodikáról hetedik viradójára...”¹⁶³

A világháború gyors lefolyásáról vagy épp az ellenkezőjéről alig volt elképzelésük: Augustusban általános a vélekedés, hogy „...nem tudom hogy mikor menünk hazza csak az mán bizonyos hogy ha el nem menü[n]k is de nem menük hazza ebe az évben” – „úgy látszik sok hónapon át fog tartani ez a lekötött helyzet melybe bele vitt a háború”.¹⁶⁴ Aztán szeptember közepére, a tűzkeresztségen való átesés, a kezdeti harctéri sikerek nyomán fellángol a lelkesedés, terjed, hogy mindjárt vége az egésznek.¹⁶⁵ A háborús körülmények

¹⁵⁹ 73.263.1/Em, 86.255.103/KE, 73.264.1/Em, 2013.194.1/KE, 2000.271.11/KE, 15.501/Em, 2000.271.1/KE, 2013.30.47/KE.

¹⁶⁰ A *Pesti Hírlap* 1914. december 25-iki számában, a 13. oldalon „Hadbavonult előfizetőinknek a tábori posta útján pontosan megküldjük a lapot, ha a tábori posta számát közlik velünk.” Ugyanez jelenik meg az 1914. december 30. 9. o., és 31. 9. o. számokban is. Az adatért Kreutzer Andreát illeti köszönet.

¹⁶¹ A hírlapkiadásnál használatos papírszalag, melyre az előfizető neve és lakása (legtöbb esetben az előfizetési időszak is) vannak kinyomtatva. Az így küldött hírlapok postaszállítási kedvezményben részesültek.

¹⁶² 86.253.20/KE, 2000.271.1/KE.

¹⁶³ 2006.499.9/KE.

¹⁶⁴ 2013.30.45/KE, 73.265.1/Em.

¹⁶⁵ 75.92.1/L.

– időnkénti éhezés, hideg, járvány – kezdenek megszokottá, túlélhetővé válni, akárcsak a halál állandó közelsége vagy a fogságba esés. Sőt: szebb időjárásban szinte idillikus.

A fentiekben a Hadtörténeti Múzeum Kéziratok Emlékanyag-gyűjteményében őrzött, 1914. július eleje és október vége között kelt tábori levelezőlapok áttekintését végeztük el. E levelezőlapok mindegyike különböző emberi sorsokat tár elénk, a kisemberek személyes, megélt történelmének mindannyi momentumát. Ám ezek a mikrotörténelmen kívül sokszor alakulattörténeti, hadtörténeti forrásnak is bizonyulhatnak, a helytörténeti vonatkozásokról nem is beszélve. Az információhordozó fizikai valója, a lap, a bélyegzések, a cenzúra stb. had-, posta-, és információtörténeti adalékok. A nyelv- és a szóhasználat, az ortográfia a nyelvészek és a néprajzosok érdeklődését keltheti fel.

És ne feledjük, sokan nem jutottak soha haza: a kiegészítő forrásokkal esetenként alaposabban felrajzolható sorsok történettudományi hozadék nélkül is szívbemarkoló képet festenek a Nagy Háború kénytelen lett hőseiről, áldozatairól.

BIBLIOGRÁFIA

- Doromby* 1936. *Doromby József: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve.* Budapest, 1936.
- Hanák* 1973. *Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság, XVI. (1973) 3. sz. 62–87. o.*
- Körömi* 1987. *Körömi Joachim: Miről vallanak a tábori levelezőlapok? (A budapesti III. kerületi Állami Főgimnázium volt diákjainak igazgatójukkal folytatott levelezése az első világháború idején) In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Budapest, 1987. 228–248. o.*
- Rainer* 1995. *Herwig Rainer: Stempel-Handbuch der k. u. k. Feldpost in Österreich-Ungarn 1914–1918.* Graz, 1995.
- Stuhlmann* 1939. *Friedrich Stuhlmann: Die deutsche Feldpost in Geschichte und Tätigkeit.* Berlin, 1939.